

TALLINNA ÜLIKOOL
HUMANITAARTEADUSTE DISSERTATSIOONID

MAREK TAMM

INVENTING LIVONIA: RELIGIOUS AND
GEOGRAPHICAL REPRESENTATIONS
OF THE EASTERN BALTIC REGION
IN EARLY THIRTEENTH CENTURY

Abstract

LIIVIMAA LEIUTAMINE:
IDA-BALTIKUMI RELIGIOOSNE JA
GEOGRAAFILINE KUJUTAMINE
13. SAJANDI ESIMESEL POOLEL

Analüütiline ülevaade

Tallinn 2009

TALLINNA ÜLIKOO
HUMANITAARTEADUSTE DISSERTATSIOONID

MAREK TAMM

**Inventing Livonia: Religious and Geographical Representations
of the Eastern Baltic Region in Early Thirteenth Century**

Abstract

**Liivimaa leiutamine: Ida-Baltikumi religioosne ja
geograafiline kujutamine 13. sajandi esimesel poolel**

Analüütiline ülevaade

Ajaloo Instituut, Tallinna Ülikool, Tallinn, Eesti.

Dissertatsioon on lubatud kaitsmisele filosoofiadoktori kraadi taotlemiseks ajaloo alal 17. juulil 2009. aastal Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste doktorinõukogu poolt.

Juhendaja: Jüri Kivimäe, *PhD*, Toronto Ülikooli ajaloo professor

Oponendid: Christian Krötzl, *PhD*, Tampere Ülikooli üldajaloo professor
Anti Selart, *PhD*, Tartu Ülikooli keskaja professor

Kaitsmine toimub 14. septembril 2009. aastal kell 14.00 Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituudi auditooriumis nr. 1, Rüütli 10, Tallinn, Eesti.

Autoriõigus: Marek Tamm, 2009
Autoriõigus: Tallinna Ülikool, 2009

ISSN 1736-5031 (dissertatsioon, *online*, PDF)
ISBN 978-9985-58-658-7 (dissertatsioon, *online*, PDF)

ISSN 1736-3667 (analüütiline ülevaade, *online*, PDF)
ISBN 978-9985-58-659-4 (analüütiline ülevaade, *online*, PDF)

INVENTING LIVONIA: RELIGIOUS AND GEOGRAPHICAL REPRESENTATIONS OF THE EASTERN BALTIC REGION IN EARLY THIRTEENTH CENTURY

Abstract

The PhD thesis “Inventing Livonia: Religious and Geographical Representations of the Eastern Baltic Region in Early Thirteenth Century” explores narrative texts from the first half of the 13th century dealing with the events, peoples and natural environment of the eastern shore of the Baltic Sea. The thesis is composed of seven articles which have been previously published or accepted for publishing and which are united into a thematic ensemble by a common methodological approach and a similar empirical basis. All of the seven articles are in a more or less explicit way inspired by a semiotical understanding of the text as a modelling system. All the articles analyse Latin narrative texts from the first half of the 13th century dealing with the Eastern Baltic region. These texts are viewed as forming a certain mental unity which contributed in one way or another to spreading information and raising awareness of a new region in Christian Europe.

By the “inventing of Livonia” I mean the ways how the image of a new Christian colony on the shore of the Baltic Sea was developed in Latin narrative texts. Primarily two aspects of this image creating process are studied: how information about Livonia reached contemporary narrative texts, and how this information was integrated into existent religious and geographical notions. Or, in other words: the spread and reception of information on Livonia in early 13th-century Western Europe.

The main empirical basis of the thesis is formed by the following texts: *Dialogus miraculorum* (1219–1223) and *Libri VIII miraculorum* (1225–1227) of Caesarius of Heisterbach; *Chronicle* (c. 1224–1227) of Henry of Livonia, *Chronicle* (c. 1227–1241) of Alberic of Trois Fontaines, *De proprietatibus rerum* (c. 1245) of Bartholomaeus Anglicus, the anonymous *Descriptiones terrarum* (c. 1255), and also anonymous *Historia Ordinis Praedicatorum in Dacia* (c. 1261).

It is argued that many of these records of the Eastern Baltic region clearly reflect earlier Christian patterns of interpretation and offer more information on the cultural convictions of medieval Europe than on the actual conditions in the new territories. The texts of these various authors exhibit a clear intention to fuse the new regions into the current geographical and religious discourse in order to make them intelligible to a Christian audience. With this purpose in mind, many rhetorical and narrative devices are used that can be summed up as an attempt at intertextual integration.

Information about the new Christian colony on the eastern shore of the Baltic Sea disseminated rather slowly. Thus, the 13th century can be called the formative period of the invention of Livonia. In this early phase, religious orders seem to have played a crucial role as mediators of information. It is thanks to the network of Cistercians and of the mendicant orders that the information about events in Livonia reached the broadest circles in the shortest time. However, it was not before the end of the 15th–beginning of the 16th centuries that the notion of Livonia took root in the consciousness of learned men in Western Europe

DISSERTANDI TEEMAKOHASED PUBLIKATSIOONID

- I. Marek Tamm, "A New World into Old Words: The Eastern Baltic Region and the Cultural Geography of Medieval Europe", in Alan V. Murray (ed.), *The Clash of Cultures on the Medieval Baltic Frontier*, Aldershot, Ashgate, 2009, pp. 11–35.
- II. Marek Tamm, Tõnno Jonuks, "Religious Practices of the Native Population of Livonia in the Medieval Written Sources (11th–15th centuries)" (with Tõnno Jonuks), in Mare Kõiva (ed.), *Estonian Mythology* (Encyclopedia of Uralic Mythologies, ed. by Vladimir Napolskikh, Anna-Leena Siikala, Mihaly Hoppal), Helsinki, Finnish Literature Society; Budapest, Akademiai Kiado, 2009 (ilmumas).
- III. Marek Tamm, "Communicating Crusade: Livonian Mission and the Cistercian Network in the Thirteenth Century", *Ajalooline Ajakiri*, 2009 (ilmumas).
- IV. Marek Tamm, "Martyrs and Miracles: Representations of Death in Henry's *Chronicle of Livonia*", in Marek Tamm, Linda Kaljundi and Carsten Selch Jensen (eds.), *Crusading and Chronicle Writing on the Medieval Baltic Frontier: The Chronicle of Henry of Livonia (Early Thirteenth-Century)*, Aldershot, Ashgate, 2009 (ilmumas).
- V. Marek Tamm, "When did the Dominicans Arrive in Tallinn?", *Past: Special Issue on the History of Estonia*, 2009, pp. 35–45.
- VI. Marek Tamm, "'Oma" ja "võõras" keskaja kultuuris. Ida-Baltikumi kirjeldus Bartholomaeus Anglicuse ent-süklopeedias *De proprietatibus rerum* (u 1245)", *Keel ja Kirjandus*, 2003, nr. 9, lk. 648–673.
- VII. Marek Tamm, "Uus allikas Liivimaa ristiusustamisest. Ida-Baltikumi kirjeldus *Descriptiones terrarum*'is", *Keel ja Kirjandus*, nr. 12, 2001, lk. 872–884.

DISSERTANDI TÖÖ TEEMAGA SEOTUD PUBLIKATSIOONID

Marek Tamm, 2006. Signes d'altérité. La représentation de la Baltique orientale dans le *De proprietatibus rerum* de Barthélemy l'Anglais (vers 1245). – Outi Merisalo (ed.), *Frontiers in the Middle Ages. Proceedings of the Third European Congress of the FIDEM (Jyväskylä, June 2003)*. Louvain-la-Neuve: Brepols, 147–170.

Marek Tamm, 2001. Millal jõudsid dominikaanid Tallinna? – *Tuna. Ajalookultuuri ajakiri*, nr. 2, 13–23.

Marek Tamm, 1996. Les miracles en Livonie et en Estonie à l'époque de la christianisation (fin XIIème–début XIIIème siècle). – Jüri Kivimäe and Juhan Kreem (eds.), *Quotidianum Estonicum. Aspects of Daily Life in Medieval Estonia*. Krems: Gesellschaft zur Erforschung der materiellen Kultur des Mittelalters, 29–78.

Marek Tamm, 1996. *Imetead ristiusustamisaegsel Liivi- ja Eestimaal*. Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv.

SISUKORD

1. SISSEJUHATUS: MIDA TÄHENDAB “LIIVIMAA LEIUTAMINE”?	7
2. TÖÖ ALLIKALINE BAAS	10
3. TEOREETILISI LÄHTEKOHTI	
4. KONTEKSTI KONTSEPTUALISEERIMINE: EKSPANSIOON, KRISTIANISEERIMINE JA KOLONISEERIMINE	17
5. HISTORIOGRAAFILINE PÄRAND	20
6. TÖÖ PEAMISED TULEMUSED JA JÄRELDUSED	22
LIIVIMAA LEIUTAMINE: IDA-BALTIKUMI RELIGIOOSNE JA GEOGRAAFILINE KUJUTAMINE	
13. SAJANDI ESIMESEL POOLEL. Kokkuvõte	26
VIITEALLIKAD	27

1. SISSEJUHATUS: MIDA TÄHENDAB “LIIVIMAA LEIUTAMINE”?

13. sajand oli tunnistajaks uue piirkonna – Liivimaa – tekkimisele Euroopa kristlaskonna vaimsele kaardile. Kuigi kõige varasemad kirjalikud teated Liivimaa-nimelisest regioonist pärinevad 12. sajandi viimasest kümnendist, siis esialgsed piirid ja iseloomu omandas see maa-ala Läänemere idakaldal 13. sajandi keskpaigaks, mil Lääne-Euroopas valmisid esimesed terviklikumad ülevaated uuest kristlikust kolooniast (vt. artikkel 1, 6 ja 7). Liivimaa on klasikaline näide nimetamisakti performatiivsest väest: kuigi geograafiliselt oli see kant mõistagi ammu olemas ja asustatud erinevate rahvastega, kellel ei puudunud kontaktid oma ülemere naabritega, siis väliselt piiritletud identiteediga regiooniks muutus see alates sellest, kui esimesed kristlikud misjonärid ja vallutajad olid talle nime andnud.¹

Nagu hästi teada, sai Liivimaa oma nime liivlaste järgi – esimese rahvarühma järgi, kellega uued tulijad kokku puutusid.² Nimetusena on Liivimaa seega justkui sünekdohh: üks rahvas pandi esindama kõiki teisi, kes selles piirkonnas elasid. Kuigi me ei saa olla päris kindlad, kas “liivlased” on etnonüüm, mille mõtlesid 12. sajandi teisel poolel välja kristlikud immigrandid, või on sellel rahvanimel siiski kohalik päritolu³, pole kummatigi kahtlust, et laiemasse käibesse läksid nii “liivlased” kui ka “Liivimaa” alles alates 13. sajandi algusest.⁴ “Nimed on

¹ Nimesemiootikas on olnud teedrajavad Tartu-Moskva semiootikakoolkonna tööd, vt. nt. Juri Lotman, Boriss Uspenski, “Müüt–nimi–kultuur”, in Juri Lotman, *Semiosfäärist* (Tallinn, 1999), lk. 187–218. Semiootikute uurimistöö näitab veenvalt, et nimetamine pelgalt ei kirjelda tegelikkust, vaid toodab seda, tegemist pole mitte niivõrd semantilise, kuivõrd pragmaatilise nähtusega. Eesti keeles vt. viimati *Nimetamise strateegiast Eesti kultuuris*, toim. Ülle Pärl ja Eva Lepik (Tartu, 2008). Nimetamise performatiivsele väele juhtis esimesena tähelepanu J. L. Austin oma klassikalises teoses *How to do Things with Words* (Oxford, 1962).

² Seda tõdes lakooniliselt juba Balthasar Russow oma “Liivimaa kroonika” teises väljaandes (1584): “Liivimaa sai nime liivlastest, kes on põline rahvas ja alati olnud selle elanikud ja veelgi on.” (Balthasar Russow, *Liivimaa kroonika* [Tallinn, 1993], lk. 16). 18. sajandil tundub see olevat muutunud juba käibetõeks, vt. nt. Friedrich Konrad Gadebusch, *Livländische Bibliothek nach alphabetischer Ordnung, erster Theil* (Riga, 1777), S. 4–5: “Die Deutschen, welche im zwölften Jahrhundert hierher kamen, funden zuerst die Liven. Sie nenneten dieses Land daher natürlicher Weise das Land der Liven oder Livland”. Põneva ülevaate “Liivimaa” ja “liivlaste” varauusaegsetest libaetümoloožiatega pakub Christian Kelch oma “Liivimaa ajaloo” (1695), vt. Christian Kelch, *Liivimaa ajalugu* (Tartu, 2004), lk. 8–10.

³ Liivlaste nimetuse ajaloo ja etümolooži üle on arutletud palju, ent tänaseni pole võimalik veenvalt väita, et tegemist on liivlaste enesenimetusega, või et see ulatub ajas kaugele enne kristlikku vallutust. Kõige julgemaid oletusi tehti ajastuvaimule kohaselt 19. sajandil; näiteks üks esimesi süstemaatilisemaid liivlaste uurijaid, Tartu Ülikooli ajaloo professor Friedrich Kruse (1790–1866), tõlgendas liivlasteks Ptolemaiuse mainitud rahvast *Leuonoii*. Vt. Friedrich Kruse, *Necrolivonica oder Alterthümer Liv-, Est- und Curlands bis zum Einführung der cristlichen Religion in den Kaiserlich Russischen Ostsee-Gouvernements* (Dorpat, 1842). Tema seisukohti kritiseeriti aga põhjendatult juba tema kaasajal, vt. nt. Yrjö Koskinen, *Sur l'antiquité des Lives en Livonie* (Helsingfors, 1866), p. 4. Põgusa ülevaate liivlaste ajaloo uurimisest pakub Evald Tõnisson, *Die Gauja-Liven und ihre materielle Kultur (11. Jh. – Anfang 13. Jhs)* (Tallinn, 1974), S. 15–28. Kokkuvõtet liivlaste-nime võimaliku etümolooži kohta vt. Riho Grünthal, *Livvistä liiviin. Itämeresuomalaiset etnonymit* (Helsinki, 1997), S. 241–253 (autor suhtub küll liiga kriitikalaselt mitmesse varasemasse spekulatsioonile). Huvitava sissevaate “Liivimaa” ühe võimaliku keskaegse nimekuju ja selle kasutuse kohta pakub: Victor Diederichs, “Niflant”, *Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurland's*, Bd. XII (Riga, 1880), S. 381–385. Läänemere idakalda keskaegsetest nimetustest üldiselt vt. Reinhard Wittram, “Baltische Lande – Schicksal und Name. Umriss der äußeren geschichtlichen Wandlungen seit dem 13. Jahrhundert im Spiegel des Landesnamens”, in *Baltische Lande 1. Band. Ostbaltische Frühzeit*, hrsg. Albert Brackmann und Carl Engel (Leipzig, 1939), S. 480–483; Jüri Kivimäe, “Henricus the Ethnographer. Reflections on Ethnicity in the Chronicle of Livonia”, in *Crusading and Chronicle Writing on the Medieval Baltic Frontier. The Chronicle of Henry of Livonia*, eds. Marek Tamm, Linda Kaljundi and Carsten Selch Jensen (Aldershot, 2009) (ilmumas).

⁴ Kuivõrd minu uurimistöö keskendub Ida-Baltikumi kirjeldustele ladina narratiivsetes tekstides, mis sündisid Lääne-Euroopas, siis ei peatu ma slaavi allikatel, kuigi tuleb pidada tõenäoliseks, et 12. sajandi algusest pärinevas Nestori kroonikas mainitud *любь*’i all tuleks silmas pidada liivlasi. Vt. *Повесть временных лет*.

rahva identiteedis väga olulised; vahetada ühe rahva nime, tähendab vahetada tema identiteeti”, sõnastab olulise tõdemuse R. R. Davies, kes on uurinud lähemalt Briti saarte etnonüüme keskajal.⁵

Liivimaad mainib ladina jutustavas kirjasõnas esimesena Neumünsteri augustiinlaste kloostripraost Sido oma 1195/96. aastal kirjutatud läkituses Haseldorfi preester Gozwinusele: “Ennäe, kuidas Issand Sebaoti viinamägi puhkes õitsele Lübecki piiskopkonnas ja kandis vilja, kuidas tema väädid ulatusid mereni ja tema võsud üle mere Liivimaale!”.⁶ Kusjuures tasub tähele panna, et selles ladina tekstis on Liivimaa nimekuju esitatud saksapärasena (*Liflandia*). Liivlasi (*Liui*) mainib ladina jutustavas kirjasõnas teadaolevalt esimesena Saxo Grammaticus oma 12. sajandi lõpus–13. sajandi alguses valminud *Gesta Danorum*’is⁷, kuid püsivalt kirjutab nad ajalukku siiski alles Henriku Liivimaa kroonika.⁸

Mõiste “Liivimaa” oli 13. sajandil pidevas muutumises ja avaratumises, vastavalt vallutuse laienemisele, teadmiste kasvule ja ettekujutuste arengule, saades konkreetsemad piirid alles järgnevatel sajanditel. Seega pole põhjust rääkida nimetuste “Liivimaa” ja “liivlaste” selgepiirilisest kasutusest 13. sajandi esimesel poolel. Kui näiteks Läti Henrik näib nimetavat liivlasteks (ld. *Lyvones*) ainult neid rahvaid, kes kasutasid suhtlemiseks liivi keelt, siis mõned kaugemad autorid, nagu näiteks Heisterbachi Caesarius, nimetavad liivlasteks (ld. *Livones*) sisuliselt kõiki Läänemere idakalda elanikke (vt. artikkel 3). Tõsi, ka Henrik teeb teinekord vahet kitsalt liivlaste ja laiemalt Liivimaa elanike vahel. Enamasti on eristus tehtud keeleliste vahenditega, nii kasutab ta liivlaste kohta mõistet *Lyvones* või *gens Lyvonum*⁹, samas kui liivimaalasi (pidades silmas kõiki uue koloonia kristlasi) nimetab ta *Lyvonenses* või *gens Lyvoniensis*.¹⁰ Analooget vahet paistab Henrik tegevat ka mõiste *Lyvonia* kasutuses – kui enamasti viitab see kroonikas liivlaste asustusale, siis mitmel puhul osutab kontekst sellele,

Часть первая. Текст и перевод (Москва, Ленинград, 1950), с. 10. Sissejuhatuseks (koos bibliograafiaga) vt. Anti Selart, *Livland und die Rus' im 13. Jahrhundert* (Köln, 2007), S. 55–60. Samuti ei mahu minu vaatevinklisse Skandinaavia ruunikirjade ja saagade võimalikud tõlgendused Liivimaa-nime küsimuses, vt. Kristel Zilmer, *He Drowned in Holmr's Sea – His Cargo-Ship Drifted to the Sea-Bottom, Only Three Came Out Alive: Records and Representations of Baltic Traffic in the Viking Age and the Early Middle Ages in Early Nordic Sources* (Tartu, 2005), pp. 172–175; Tõnno Jonuks, “A Few Additions to the Depiction of Estonia and the Eastern Shore of the Baltic Sea in Scandinavian Sagas”, in *Dialogues with Tradition: Studying the Nordic Saga Heritage*, ed. Kristel Zilmer (Tartu, 2006), pp. 45–63.

⁵ R. R. Davies, “The Peoples of Britain and Ireland 1100–1400: II. Names, Boundaries and Regnal Solidarities”, *Transactions of the Royal Historical Society*, 6th series, vol. 5, 1995, pp.1–21 (siin p. 2).

⁶ “Epistola Sidonis ad Gozbertum plebanum de Haseldorpe”, in *Helmoldi presbyteri Bozoviensis Cronica Sclavorum*, ed. Bernhard Schmeidler, *Scriptores Rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis separatim editi*, 64 (Hannover, 1937), p. 245: *Ecce vinea Domini Sabaoth, quomodo in episcopatu Lubicensi effloruit et fructus faciens quomodo palmites suos extendit usque ad mare et ultra mare in Liflandiam propagines eius! Per Vicelinum quippe episcopum primum plantari in Antiquipolim cepit, deinde per Emehardum episcopum, contemporaneum suum, in Magnopolim ramos primum extendit, per Evermodum episcopum in Raceburgh dilatari cepit et nunc per Meinhardum episcopum in Liflandiam transplantata crescit in augmentum honoris Dei.*

⁷ Saxo Grammaticus, *Gesta danorum / Danmarkshistorien*, ed. Karsten Friis-Jensen, 2 vols (København, 2005), VIII.4.1 (*Nam Sclavi ac Liui Saxonumque septem milia classem auxerant*); VIII.10.8 (*Post hec Liuorum regis filius Bicco captiuitate, quam sub memoratis fratribus ducebat, elapsus Iarmericum, a quo olim fratribus spoliatus fuerat, inurie haud oblitus accessit*), vol. 1, lk. 518 ja 550.

⁸ *Heinrici Chronicon Livoniae* [edaspidi HCL], ed. Leonid Arbusow, Albert Bauer, *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex MGH separatim editi* (Hannover, 1955).

⁹ Nt. HCL X.15, p. 46.

¹⁰ Nt. HCL XXI.1, p. 140; XXII.2, p. 148. Vt. ka Alan V. Murray, “Henry the Interpreter: Language, Orality and Communication in the Thirteenth-Century Livonian Mission”, in *Crusading and Chronicle Writing on the Medieval Baltic Frontier* (ilmumas) (ma pole küll lõpuni päri autori seisukohaga, et eristus liivlaste ja liivimaalaste vahel on Henriku kroonikas väga selge ja jäik).

et silmas on peetud tervet Riia kirikule alluvat kristlaskonda. Niisiis on ka Henriku kroonikas eos näha, kuidas liivlased ja Liivimaa hakkavad tasapisi muutuma ühe rahva ja tema asustustala nimetusest uue kristliku koloonia ja selle elanike üldnimetuseks.

“Liivimaa leiutamise” all on väitekirjas peetud silmas seda, kuidas 13. sajandi esimese poole ladina narratiivsetes tekstides kujundati kuvand uuest kristlikust kolooniast Läänemere idakaldal. Ma ei keskendu küll pelgalt Liivimaale selle hilisemas ajaloolises tähenduses, kasutades seda mõistet dissertatsiooni pealkirjas mõneti kujundlikus (või “etteruttavas”) tähenduses, vaid laiemalt Ida-Baltikumile, isegi kui enamik analüüsitud allikaid puudutab peamiselt Liivimaad selle kitsamas mõttes (tänapäeva Eesti ja Läti ala). Selle kuvandiloome juures huvitavad mind esmajoones kaks aspekti: kuidas jõudis teave Liivimaa kohta kaasaegsetesse jutustavatesse tekstidesse ja kuidas toimus Liivimaad puudutava informatsiooni lõimimine senistesse religioossetesse ja geograafilistesse arusaamadesse. Ehk teisisõnu: Liivimaa-teabe levik ja vastuvõtt 13. sajandi esimesel poolel.

Nii palju kui säilinud allikad lubavad oletada, levis teave uuest Issanda istandusest Läänemere ääres kristlaskonna tuumaladele võrdlemisi vaevaliselt. Tervet 13. sajandit võib pidada alles Liivimaa leiutamise algfaasiks. Ulatuslikumal moel juurdus arusaam sellest piirkonnast Euroopa õpetlaste teadmistesse mitte enne 15.–16. sajandit, mil ühtlasi kasvab haritlaste süstemaatilise tähelepanu Euroopa äärealade ja kaugemate piirkondade vastu.¹¹ Liivimaa leiutamise algfaasis tuleb minu hinnangul varasemast selgemini rõhutada vaimulike ordude võtmelist tähtsust piirkondliku teabe vahendajatena. Ennekõike tänu tsistertslaste ja kerjusordude rahvusvahelisele võrgustikule jõudis informatsioon uuest kristlikust kandist Läänemere idakaldal Lääne õpetatud auditooriumiteni. Kui 13. sajandi esimestel kümnenditel oli teabe vahendajaks peamiselt tsistertslaste võrgustik (vt. artikkel 3), siis alates 1230. aastatest muutusid peamisteks kommunikatsioonikanaliteks frantsisklaste ja dominiiklaste ordu (vt. artiklid 5, 6 ja 7).

Liivimaa-teabe retseptiooni osas on järgnevates artiklites püütud senisest enam toonitada selle sõltuvust domineerivatest kultuurikoodidest ja varasemast tekstuaalsest traditsioonist. Ida-Baltikumi kirjeldused 13. sajandi esimesest poolest ei kajasta mitte niivõrd selle piirkonna ja tema elanike iseloomu, kuivõrd kõrgkeskaja kristlike autorite poliitilisi ja sotsiokultuurilisi tõekspidamisi. Isegi kui suurem osa tunnistustest pärineb piirkonda ise külasthanutelt või siis autoritelt, kellel oli kontakt vahetute tunnistajatega, on need teated kummatigi kodeeritud moel, mis ei võimalda esitada kuigi tõsikindlaid väiteid Läänemere idakalda elanike tegeliku eluviisi või maailmapildi kohta.¹² Nimetan sellist uute piirkondade lõimimist varasemasse kultuurilisse traditsiooni *intertekstuaalseks integratsiooniks*, pidades selle all silmas menetlust tõlgendada uut geograafilist ja religioosset teavet vanade autoriteetsete tekstide abil. Sealjuures tuleb toonitada, et tekstide kultuuriline kodeeritus ja kõrge intertekstuaalsus ei tähenda, et need paratamatult võltsivad tegelikkust. Pigem peab silmas pidama eristust tekstide denotatiivse ja konnotatiivse tasandi vahel: kui esimesel tasandil püüavad tekstid tegelikkust pelgalt kirjeldada, siis teisel tasandil varustatakse see kirjeldus teatud tähendusega. Minu eesmärk siinses töös ongi esmajoones eritleda Läänemere idakalda kirjelduste konnotatiivseid tähendusi ehk nende kultuurilist kodeeritust.

¹¹ Liivimaa-teabe ulatusest ja vastuvõtust varauusajal vt. Juhan Kreem, *The Image of Livonia by Humanists: Ruling Motives and Developments in General Literature from Aeneas Silvius to Sebastian Münster*, Magistritöö Budapesti Kesk-Euroopa ülikoolis (autori valduses), Budapest, 1994. Vt. ka Juhan Kreem, “Sebastian Münster and “Livonia illustrata”. Information, sources and editing”, in *Festschrift für Vello Helk zum 75. Geburtstag. Beiträge zur Verwaltungs-, Kirchen- und Bildungsgeschichte des Ostseeraumes*, hrsg. Enn Küng, Helina Tamman (Tartu, 1998), pp. 149–169.

¹² Vrd. David J. Herlihy tabavat sedastust, et “keskaegsed allikad lubavad meil küll mõista, kuidas tollased inimesed elu tajusid, ent mitte seda, kuidas nad seda elasid”. Vt. David J. Herlihy, “Attitudes Toward the Environment in Medieval Society”, in *Historical Ecology. Essays on Environment and Social Change*, ed. Lester J. Bilsky, (Port Washington, N.Y, London, 1980), pp. 100–116 (siin p. 101).

2. TÖÖ ALLIKALINE BAAS

Liivimaa leiutamise seoses võime laias laastus rääkida kahest vaatenurgast: seesmisest ja välimisest. Seesmist vaatenurka esindavad Liivimaal kohapeal valminud kirjalikud tunnistused – nn. koloniaalkirjandus, mis asus uut piirkonda diskursiivselt kujundama. Nimetan koloniaalkirjanduseks Robert Bartletti eeskujul immigrantide kohapeal kirjutatud teoseid, mis on valminud piirkonnale võõras keeles ja tundmatus žanris.¹³ Liivimaa koloniaalkirjanduse sisuliselt ainus esindaja 13. sajandi esimesest poolest on 1227. aastaks valminud Henriku Liivimaa kroonika, mis jutustab peaasjalikult praeguse Läti ja Eesti ala vallutamise ja ristiusutamise lugu aastatel 1184–1227.¹⁴ Kuivõrd tegemist on esimese sidusa jutustusega uue kristliku koloonia ajaloost, siis annab see teos kammertooni olulisele osale hilisemast Liivimaa ajalookirjutusest. Tõsi, tänapäeval tuntud mõjukuse omandas Henriku kroonika alles pärast selle trüki avaldamist ja saksa keelde tõlkimist 1740. aastatel, sest kesk- ja varauusajal leidis kroonika vaid juhuslikku kasutust ega levinud kuigivõrd piirkonnast kaugemal.¹⁵ Kummatigi tuleb kõrgelt hinnata Henriku kroonika tähendust religioosse ja geograafilise identsuse loojana Liivimaal (vt. artikkel 4).

Käesoleva väitekirja seisukohast on aga olulisem Liivimaa leiutamise väline vaatenurk: piirkonnast kaugemal valminud kirjeldused ja tunnistused uuest kristlikust kolooniast. Minu eesmärk pole olnud fikseerida kõik varajased viited Läänemere idakalda piirkonnale. Neid on pühendumusega kogunud mitmed eelmised uurijate põlvkonnad¹⁶, tõlgendades kogutut küll tihtipeale kaunis kriitikavabalt või fantaasiarohkelt.¹⁷ Üldreeglina on enne 12. sajandi viimaseid kümnendeid sisuldasa võimatu otsustada, millist Ida-Baltikumi piirkonda täpsemalt on üks või teine kirjamees silmas pidanud, kelle horisondile on Läänemeri jäänud. Valdavalt kuuluvad need kirjeldused nn. geograafiliste *mirabilia*'te valdkonda, millel puudub sisuline seos kirjeldatud regiooniga.

Nagu öeldud, saabub kvalitatiivne muutus 12.–13. sajandi vahetusel seoses ristosjaliikumise laienemisega Läänemere idakaldale. 13. sajandi esimesest poolest leiame teateid Ida-Baltikumist nii vene-, skandinaavia- kui ka ladinakeelsetes allikates. Alates Leonid Arbusow noorema töödest on hakatud neid nimetama “Henriku Liivimaa kroonika kaasaegseteks paralleelteadetekts”.¹⁸ Selline nimetus on kogu selle heterogeense tekstikorpuse kohta kaunis kitsendav ja lihtsustav, mistõttu tundub mõistlik sellest loobuda. Sellest kirevast korpusest on

¹³ Robert Bartlett, *Euroopa süünd. Vallutused, koloniseerimine ja kultuurivahetus* (Tallinn, 2001), lk. 154.

¹⁴ Üldise ülevaadena vt. Norbert Angermann, “Die mittelalterliche Chronistik”, in *Geschichte der deutschbaltischen Geschichtsschreibung*, hrsg. Georg von Rauch (Köln, 1986), S. 3–20.

¹⁵ Vt. Anti Selart, “The Use and Uselessness of the Chronicle of Henry of Livonia in the Middle Ages”, in *Crusading and Chronicle Writing on the Medieval Baltic Frontier* (ilmumas), Stefan Donecker, “The *Chronicon Livoniae* in Early Modern Scholarship: From Humanist Receptions to the Gruber Edition of 1740”, sealsamas (ilmumas).

¹⁶ Kõige ulatuslikuma kriitilise kokkuvõtte pakub Leonid Arbusow, “Die mittelalterliche Schriftüberlieferung als Quelle für die Frühgeschichte der ostbaltischen Völker”, in *Baltische Lande 1. Band. Ostbaltische Frühzeit*, S. 167–203. Eestikeelse kirjanduse seas vt. nt. Karl Inno, “Ajaloolis-geograafiline ülevaade Baltikumist, eriti Eestist”, *Tulimuld*, 1977/3, lk. 130–141; 1977/4, lk. 188–202; Raivo Palmaru, “Eesti vanemais kirjalikes allikais”, *Keel ja Kirjandus*, 23, 1980, lk. 261–269. Ennekõike tuleb aga silmas pidada erinevaid allikakogusid, mis püüavad koondada varaseid andmeid Liivimaa ajaloost, vt. ennekõike *Scriptores rerum Livonicarum*, Bd. 1 (Riga, Leipzig, 1853); *Fontes Historiae Latviae Medii Aevi*, ed. Arveds Švābe, fasc. 1 (Riga, 1937).

¹⁷ Fantaasiaküllasematest, kuigi väga erudeeritud käsitlustest vt. nt. Kaspar Zeuss, *Die Deutschen und die Nachbarstämme* (München, 1837), eriti S. 267–272; 667–691; Karl Müllenhoff, *Deutsche Altertumskunde*, Bd. 2 (Berlin, 1906), eriti S. 11–34.

¹⁸ Leonid Arbusow, “Zeitgenössische Parallelberichte zum *Chronicon Livoniae* Heinrichs von Lettland”, *Õpetatud Eesti Seltsi Toimetused*, 30 (1938), S. 40–47.

siinses töös lähemat tähelepanu pälvinud, nagu eespool märgitud, vaid ladinakeelsed jutustavad tekstid. Valik on mõistagi meelevaldne, ent kuivõrd minu peamiseks huviks on Liivimaa kui omaette piirkonna kujutamine ja teadvustamine kristlikus Lääne-Euroopas, siis tundub pöördumine narratiivsete allikate poole kõige põhjendatum, arvestades nende laiemat levikut ja suuremat toimet. Teadlikult ei ole analüüsi kaasatud nappe slaavi ja skandinaavia tunnistusi, sest nendel puudus sisuline mõju Liivimaa leiutamisele kristliku Euroopa südaladel, isegi kui ei saa välistada võimalust, et skandinaavia allikate analüüs võimaldaks sõnastada mõningaid hüpoteese muinaspõhjakeelse teabe kandumisest ladina allikatesse.¹⁹

Arvestades väitekirja võrdlemisi heterogeenset iseloomu ei pretendeeri see kummatigi kõigi 13. sajandi esimese poole Liivimaad puudutavate ladina jutustavate allikate analüüsile. Pigem on tegemist esimese vahekokkuvõttega uurimisteel, mis ei ole kindlasti veel lõpule jõudnud. Nii vajab esmajärjekorras veel eritlemist Liivimaa-teabe kajastumine 13. sajandi esimese poole Euroopa ajalookirjutuses. See teave ulatub isoleeritud katketest näiteks Paderborni Oliveri “Püha Maa valitsemise ajaloos” (ca 1220)²⁰, Lucca Bartholomaeuse “Annaalides” (ca 1236)²¹ või Alexander Minorita “Ilmutusraamatu seletuses” (1235–1249)²², kuni pikemate sissekanneteni Lübecki Arnoldi “Slaavlaste kroonikas” (ca 1210)²³ ja Stade Alberti “Maailma kroonikas” (ca 1240–1260).²⁴ Julgen aga siiski väita, et kõige olulisem ja mõjukam osa tekstidest, mis panid aluse Liivimaa leiutamisele 13. sajandil, on siinsesse väitekirja kaasatud. Sealjuures on töö käigus senisesse uurimistraditsiooni lisatud allikaid, mis varem pole keskaegse Liivimaa uurijate tähelepanu pälvinud, nagu näiteks u. 1255. aastast pärit anonüümne geograafiline traktaat *Descriptioes terrarum* (vt. artikkel 7), või siis on leidnud vaid väga pinnapealset käsitlust, nagu Bartholomaeus Anglicuse entsüklopeedia *De proprietatibus rerum* (vt. artikkel 6).

Ehkki siinses uurimistöös käsitletakse peaaesjalikult vaid narratiivseid tekste, etendasid mõistagi oma osa Liivimaa leiutamisel ka ametlikud dokumendid ehk ürikuline aines. Omaette väga oluline uurimisteema oleks näiteks Liivimaa ja laiemalt Läänemere idakalda piirkonna nimetamine ja kujutamine paavsti kirjades.²⁵ Kui vaadata kõige varasemaid bullasid, siis torkab kohe silma mõningane ebakindlus uue kirikliku piirkonna nimetamisel ja geograafilisel paigutamisel. On kõnekas, et kui paavst Clemens III kinnitab 1188. aastal kirjas Bremeni peapiiskopile temale alluva Meinardi määramise Uexkülli piiskopiks, siis paigutab ta selle uue piiskopkonna *Ruthenia*’sse.²⁶ Ebajärjekindlust uue piirkonna nimekujus leiame teistestki

¹⁹ Nagu peab võimalikuks Anti Selart, kes sõnastas selle mõtte siinse väitekirja eelkaitsmisel.

²⁰ Oliver von Paderborn, “Historia regum Terre Sancte”, in *Die Schriften des Kölner Domscholasters, späteren Bischofs von Paderborn und Kardinal-Bischofs von S. Sabina Oliverus*, hrsg. Hermann Hoogeweg (Tübingen, 1894), S. 156–157.

²¹ Tholomeus Lucensis, *Annales*, ed. B. Schmeidler, MGH Scriptorum rerum Germanicarum, Nova series, 8 (Hannover, 1930), p. 94.

²² Alexander Minorita, *Expositio in Apocalypsim*, ed. Alois Wachtel, *Quellen zur Geistesgeschichte des Mittelalters*, Bd. 1 (Weimar, 1955), pp. 435, 439.

²³ *Arnoldi Chronica Slavorum*, ed. Georg Heinrich Pertz, MGH Scriptorum rerum Germanicarum 14 (Hannover, 1868), pp. 213–214. Vt. Kaspar Kolk, “Lüübeki Arnold: Liivimaa pööramisest”, *Tuna: Ajalookultuuri ajakiri*, nr. 1, 2004, lk. 70–83; nr. 2, 2004, lk. 37–57.

²⁴ *Annales Stadenses auctore Alberto*, ed. Johann Martin Lappenberg, MGH Scriptorum 16 (Hannover, 1859), pp. 271–379.

²⁵ Sellele tööle loovad hea eelduse viimasel ajal valminud põhjalikud uurimused paavstikuuria ja Liivimaa vahekorra 13. sajandil, vt. Iben Fonnesberg-Schmidt, *The Popes and the Baltic Crusades, 1147–1254* (Leiden and Boston, 2007); Barbara Bombi, *Novella Planctatio Fidei. Missione e crociata del Nord Europa tra la fine del XII e i primi decenni del XIII secolo* (Roma, 2007).

²⁶ LUB I, n. 10, col. 11: *Clemens episcopus (...) Bremensi archiepiscopo (...). Eapropter, venerabilis in Christo frater, tuis iustis postulationibus clementer annuimus et Ixscolanensem episcopatum, quem tu et clerus tue cure commissus, per ministerium Meynardi sacerdotis, religiosi et discreti viri, in Ruthenia (...). Vöib*

ametlikest dokumentidest. Nii nimetatakse näiteks piiskop Albertit tsistertslaste ordu üldka-piitli statuutides 1209. aastal kui *episcopus Liflandren*, mis viitab selgelt nime saksakeelsele kujule.²⁷

Omaette väikese allikarühma Liivimaa leiutamises moodustavad keskaegsed kaardid, millel on nimetatud ja/või kujutatud Liivimaad. Kuna siinses uurimusteseerias olen keskendunud vaid jutustavatele allikatele, siis ei ole kartograafilist ainekst eraldi käsitletud (küll aga mainitud). Olgu siinkohal vaid osutatud selle ainese teadaolevalt väga väikesele hulgale ja piiratud teabeväärtusele. Ainus 13. sajandist teadaolev ja (koopiana) säilinud kaart, millel on kujutatud Läänemere idakallast, on nn. Ebstorfi maailmakaart, mis pärineb tõenäoliselt 13. sajandi lõpust.²⁸ Sellel on mainitud Zemgalet (*Semigallia*), Kuramaad (*Curlant*), Sambiat (*Sanelant*), Preisimaa (*Prucia*) ja Liivimaa linna Riit (*Riga Livonie civitas*).²⁹

nõustuda Anti Selartiga, et selles geograafilises paigutuses kõneleb Bremeni vaatepunkt, et Üksküla asus Venes, mitte Rooma paavsti arusaam Läänemere idakalda geograafiast. Vt. Anti Selart, *Livland und die Rus' im 13. Jahrhundert*, S. 75. Kaks aastat hiljem kirjutab Clemens III juba otse piiskop Meinardile, nimetates teda nüüd "liivlaste piiskopiks". LUB I, n. 11, col. 12: *Clemens episcopus etc. Livioniensi episcopo etc.*

²⁷ *Statuta Capitulum Generalium Ordinis Cisterciensis ab anno 1116 ad annum 1786*, ed. Marie Joseph Canivez, 8 vols (Louvain, 1933–41), vol. 1, p. 364 (1209/35): *Committitur abbati Fossae novae ut suggerat Domino Papae de abbate de Luena qui, occasione litterarum Domini Papae, praedicationi et vagationi intendit et domus suae providentiam omittit. Item scribat de episcopo Liflandren qui dicit se tali auctoritate Domini Papae fungi, quia monachos vel conversos nostros sibi liceat sine licentia abbatum assumere et secum adducere*. Pole huvituseta märkida, et statuutide väljaandja M. J. Canivez luges *Liflandren*'ist välja *Lismorensis*'e, ehk siis Lismore'i piiskopkonna Iirimaal (samas, lk. 364, viide 9). Kuus aastat hiljem esineb Liivimaa statuutides juba oma tavapärasel kujul – *Livonia*, vt. *Statuta*, vol. 1, p. 468 (1217/14): *De abbatibus quae sunt in Graecia, Livonia et Norvegia provideant patres abates ut ad minus in anno tertio visitentur*.

²⁸ Vt. *Die Ebstorfer Weltkarte. Kommentierte Neuauflage in zwei Bänden*. Hrsg. von Hartmut Kugler unter Mitarbeit von Sonja Glauch und Antje Willing. Bd. 1: Atlas, Bd. 2: Untersuchungen und Kommentar (Berlin, 2007). Vt. ka Leonid S. Chekin, *Northern Eurasia in Medieval Cartography: Inventory, Text, Translation, and Commentary* (Turnhout, 2006), pp. 146–161.

²⁹ Vt. Klaus Friedland, "Ostsee und Osteuropa im Weltbild des 13. Jahrhunderts", in *Zwischen Christianisierung und Europäisierung: Beiträge zur Geschichte Osteuropas im Mittelalter und früher Neuzeit. Festschrift für Peter Nitsche zum 65. Geburtstag* (Stuttgart, 1998), S. 17–21; René Tebel, "Could Maps from the Middle Ages and the Early Modern Period Provide Information about the 'Baltic Frontier'?", in *The "Baltic Frontier" Revisited. Power Structures and Cross-Cultural Interactions in the Baltic Sea Region*, ed. Imbi Sooman and Stefan Donecker (Vienna, 2009), pp. 89–105 (siin pp. 90–94). Liivimaa kujutamisest keskaja ja varauusaja kaartidel üldiselt, vt. Leonid Arbusow, "Vorläufige über die Kartographie Alt-Livlands bis 1595", *Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde zu Riga* (Riga, 1935), S. 33–119; Arnolds Spekke, *The Baltic Sea in Ancient Maps* (Stockholm, 1961); Juhan Kreem, "...ultima germanorum & christianorum prouintia.... Outlines of the Image of Livonia in Maps from the Thirteenth to the Middle of the Sixteenth Century", in *Quotidianum Estonicum. Aspects of Daily Life in Medieval Estonia*, ed. Jüri Kivimäe and Juhan Kreem (Krems, 1996), pp 14–25.

3. TEOREETILISI LÄHTEKOHTI

Oma üldiselt epistemoloogiliselt hoiakult kuulub sinne väitekiri sotsiaalse konstruktivismi koolkonda, millel on pikad filosoofiaajaloolised juured.³⁰ Konstruktivist leiab, et mitte miski inimühiskonnas ei ole iseenesest olemuslik ega loomulik. Tähendused, mida inimesed ümbritsevale maailmale annavad, ei asu mitte maailmas, vaid inimestes. Tuleb küll täpsustada, et konstruktivismi esineb kahel kujul: tugevama ja leebema. Mõõdukas konstruktivist, kelleks ma ennast pean, väidab, et meie teadmised asjadest on konstrueeritud, radikaalne konstruktivist väidab aga, et konstrueeritud pole mitte üksnes meie teadmised, vaid samuti nende teadmiste objektid. Oluline on rõhutada, et mõõdukas konstruktivist ei pea konstrueerimise all silmas millegi loomist *ex nihilo*, vaid millegi olemasoleva varustamist konkreetse tähendusega – identsuse loomist.

Kui ma räägin Liivimaa konstrueerimisest ehk leiutamist, siis ei pea ma silmas seda, et 13. sajandi esimese poole ladina autorid mõtlesid välja uue piirkonna Läänemere idakaldal, vaid seda, et tollel ajajärgul võttis ladinakeelses kirjasõnas esialgse kujud uus *käsitus* Liivimaast, mis vajab lõimimist kristlikku diskursusesse. Nagu eespool öeldud, huvitab mind ennekõike küsimus, kuidas see loomult võrdlemisi heterogeenne käsitus sündis, s.t. kuidas jõudis teave Liivimaast erinevate ladina autoriteni, ja seejärel, *mil moel* see käsitus integreeriti senistesse geograafilistesse ja religioossetesse arusaamadesse. Rõhutada tuleb sealjuures nimelt protsessuaalsust, s.t. et mind ei huvita mitte üksnes konstrueerimise tulemus, vaid ka selle käik ja iseloom.

Oma konstruktivistlikult probleemipüstituselt kuulub sinne uurimus tervesse ritta varasemate töödega, mis on analüüsinud teatud käsituse konstrueerimist mingist geograafilisest piirkonnast konkreetsetel ajaperioodil. Taotlemata ammendavust, tean nimetada uurimusi Ameerika, Austraalia, Euroopa, Ida-Euroopa, Iirimaa, India, Jaapani, Kanada ja Uus-Inglismaa leiutamisest, mis kõik on lõviosas valminud viimasel paaril kümnendil.³¹ Neid uurimusi ei ühenda sisuldasa muu, kui veendumus, et kõik käsitletud piirkonnad on teinud mingil ajahetkel läbi olulisi tähendusmuutusi, mida on võimalik ajalooliselt uurida, olgu siis reisikirjade, ajalookirjutuse või ilukirjanduse põhjal. Kõige paremini võtab nii nende kui ka siinse uurimistöö peamise taotluse kokku Larry Wolff kokkuvõttes oma raamatule “Ida-Euroopa leiutamine”:

Inventing Eastern Europe was a project of philosophical and geographical synthesis carried out by the men and women of the Enlightenment. Obviously, the lands of Eastern Europe were not in themselves invented or fictitious [...]. The project of invention was not merely a matter of endowing those real lands with invented or mythological attributes, though such endowment certainly flourished in the eighteenth century. [...] The work of invention lies in the synthetic association of lands, which drew

³⁰ Tõenäoliselt parim kriitiline sissejuhatus sotsiaalse konstruktivismi teooriasse on Ian Hacking, *The Social Construction of What?* (Cambridge, Mass., London, 1999). Üldisema, ent nõrgema haardega on Vivien Burr, *Social Constructionism* (London, New York, 2003). Eesti keeles annab hea sissevaate: Triin Kallas, “Olemus või konstruktsioon”, *Vikerkaar*, nr. 4–5, 2007, lk. 166–174.

³¹ José Rabasa, *Inventing America. Spanish Historiography and the Formation of Eurocentrism* (Norman, 1993); Richard White, *Inventing Australia. Images and Identity 1688–1980* (Sydney, 1981); Gerard Delanty, *Inventing Europe. Idea, Identity, Reality* (London, 1995); Larry Wolff, *Inventing Eastern Europe. The Map of Civilization on the Mind of Enlightenment* (Stanford, 1994); Declan Kiberd, *Inventing Ireland. The Literature of the Modern Nation* (London, 1995); Ralph J. Crane, *Inventing India. A History of India in English-Language Fiction* (New York, 1992); William Chapman, *Inventing Japan. The Making of a Postwar Civilization* (New York, 1991); Ian Buruma, *Inventing Japan, 1853–1964* (New York, 2003); Suzanne Zeller, *Inventing Canada. Early Victorian Science and the Idea of a Transcontinental Nation* (Toronto, 1987); Dona Brown, *Inventing New England. Regional Tourism in the Nineteenth Century* (Washington, 1995). Vt. ka Mark Bassin, “Inventing Siberia: Visions of the Russian East in the Early Nineteenth Century”, *American Historical Review*, vol. 96, no. 3, 1991, pp. 763–794.

upon fact and fiction, to produce the general rubric of Eastern Europe. That rubric represented an aggregation of general and associative observations over a diverse domain of lands and peoples. It is in that sense that Eastern Europe is a cultural construction, and intellectual invention, of the Enlightenment.³²

Kui asendada selles pikas tsitaadis “Ida-Euroopa” “Liivimaaga” ja “18. sajand/Valgustus” “13. sajandiga”, siis saab üldjoontes tulemuseks võrdlemisi tabava kokkuvõtte sellest, mida käesolevas väitekirjas on püütud näidata.³³

Konkreetsel metodoloogilisel tasandil on siinsel uurimistööl mitmeid kokkupuutepunkte nn. *imago*-uurimise ehk imagoloogiaga, mida on seni kõige viljakamalt rakendatud ennekõike kirjandusteaduses.³⁴ Väga lähedal seisavad selles plaanis minu töödele Luigi di Anna uurimused Soome ja Põhjamaade *imago*’st antiik- ja keskajal.³⁵ Niisamuti nagu Volker Sciori ja David Fraesdorffi väitekirjad Läänemere piirkonna kujutamisest vara- ja kõrgkeskaegses ajalookirjutuses.³⁶ Ent imagoloogilise lähenemise nõrkuseks on taotlus rekonstrueerida sidus kuvand konkreetsest piirkonnast, mida ma ei pea keskaegse ainese puhul mõeldavaks, vähemalt kuni ei piirduta ühe konkreetse autoriga või ei püüta võrdluste abil erinevusi esile tuua. On ütlematagi selge, et siinses töös eritletavat ladina narratiivsed tekstid ei moodusta ühte sidusat ja püsivat *imago*’t 13. sajandi esimese poole Liivimaast. Pigem räägib iga analüüsitud autor oma häälega, teatud kindlas žanris, teatud kindlal ajahetkel ja teatud kindla eesmärgiga. Saan vaid nõus olla seisukohaga, et keskaegsed teated Liivimaast ei kajasta mingit hüpoteetilist Euroopa “avalikku arvamust”, vaid väljendavad kellegi konkreetseid vaateid.³⁷ Kummatigi ei välista see teatavate üldistuste tegemist, eriti kui neid teateid vaadata konkreetsete kultuurikoodide vahendajatena ja tekstuaalsete traditsioonide edasikandjatena, unustamata

³² Larry Wolff, *Inventing Eastern Europe*, *op. cit.*, p. 356.

³³ Tahan rõhutada, et siinjuures ei pälvi minu huvi see, kuidas kujunesid vallutatud Liivimaal välja erinevad võimustruktuurid, halduskorraldus, poliitiline jaotus jms, ehk siis see, mida võiks tinglikult nimetada “Liivimaa tegemiseks”. Selle kohta vt. viimati Andris Šnē, “The Emergence of Livonia: The Transformations of Social and Political Structures in the Territory of Latvia During the Twelfth and Thirteenth Centuries”, in *The Clash of Cultures on the Medieval Baltic Frontier*, ed. Alan V. Murray (Aldershot, 2009), pp. 53–71 (tõsi, mitmed Šnē seisukohad on diskuteeritavad).

³⁴ Vt. viimati *Imagology. The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters. A Critical Survey*, ed. Manfred Beller and Joep Leerssen (Amsterdam, New York, 2007). Eesti keeles vt. nt. Liina Lukas, “Eesti rahvusimago muutumine baltisaksa kirjanduses”, in Marin Laak, Sirje Olesk (toim.), *Muutuste mehhanismid eesti kirjanduses ja kirjandusteaduses* (Tartu, 2000), lk. 27–52; Anneli Kõvamees, *Itaalia Eesti reisikirjades. Karl Ristikivi “Itaalia capriccio” ja Aimée Beekmani “Plastmassist südamega Madonna”* (Tallinn, 2008), eriti lk. 12–28; Karin Hiiemaa, *Aafrika imago eestikeelses trükisõnas* (Tartu, 2009).

³⁵ Luigi de Anna, *Conoscenza e immagine della Finlandia e del Settrione nella cultura classico-medievale* (Turku, 1988). De Anna on oma empiirilist uurimistööd püüdnud ka teoreetiliselt reflekteerida, vt. Luigi de Anna, “Vieraiden kansojen kirjallisesta kuvasta”, in Christian Krötzl (toim.), *Mediaevalia Fennica* (Helsinki, 1991), s. 21–33. Esile tuleb samuti tõsta Irmeli Valtoneni vastset väitekirja Põhjala kujutamisest anglosaksi kirjasõnas, vt. Irmeli Valtonen, *The North in the Old English Orosius. A Geographical Narrative in Context* (Helsinki, 2008).

³⁶ Volker Scior, *Das Eigene und das Fremde. Identität und Fremdheit in den Chroniken Adams von Bremen, Helmolds von Bosau und Arnolds von Lübeck* (Berlin, 2002); David Fraesdorff, *Der barbarische Norden. Vorstellungen und Fremdeitskategorien bei Rimbert, Thietmar von Merseburg, Adam von Bremen und Helmold von Bosau* (Berlin, 2005). Vt. ka Martin Kaufhold, *Europas Norden im Mittelalter. Die Integration Skandinaviens in das christliche Europa (9.–13. Jh.)* (Darmstadt, 2001); Linda Kaljundi, “Waiting for the Barbarians: The Imagery, Dynamics and Functions of the Other in Northern German Missionary Chronicles, 11th – Early 13th Centuries. The Gesta Hammaburgensis Ecclesiae Pontificum of Adam of Bremen, Chronica Slavorum of Helmold of Bosau, Chronica Slavorum of Arnold of Lübeck, and Chronicon Livoniae of Henry of Livoniae”. Tartu University, Master’s thesis. Kättesaadav: <http://www.utlib.ee/ekollekt/diss/mag/2005/b17445875/kaljundi.pdf>

³⁷ Anti Selart, *Livland und die Rus’ im 13. Jahrhundert*, S. 13.

sealjuures nende kirjutamiskonteksti asjaolusid. Samavõrd kui tekstidesse kätkevad teave Liivimaa ajaloost, keskkonnast, elanikest ja nende kommetest, huvitab mind selle teabe esituse iseloom, loogika ja kodeeritus.³⁸

Distiplinaarselt jääb sinne ajalooteaduslik uurimistöö ennekõike kolme distsipliini mõjuvälja. Ühel või teisel moel on järgnevad artiklid saanud olulisi impulsse kultuurisemiootikast, kultuuriantropoloogiast ja kultuurigeograafiast.

Kultuurisemiootikast olen õppinud suhtuma teksti kui omaette märgisüsteemi, mis ei peegelda tekstivälisest tegelikkusest kunagi vahetult, vaid modelleerib seda teatud kindlal moel. “Tekst pole mitte tegelikkus, vaid materjal tema rekonstruktsiooniks. Seetõttu peab allika ajaloolisele analüüsile eelnema alati semiootiline analüüs”, kirjutavad põhjendatult Juri Lotman ja Boriss Uspenski.³⁹ Kuid laiemalt lubab kultuurisemiootika, eriti Juri Lotmani uurimistöö, adekvaatsemalt mõista Liivimaa kui kristlaskonna piiriala kirjelduste eripärast tähendust. Lotman on korduvalt rõhutanud, et kultuuri kõige tähenduslikumad protsessid leiavad aset nimelt piiridel.⁴⁰ Piirialade käsituse konstrueerimine allub enamasti ühesugusele loogikale, mida on võimalik võrdlevalt uurida. See võiks olla kindlasti siinse uurimistöö järgmine etapp: paigutada 13. sajandi kirjeldused Liivimaast võrdlusesse teiste kristlaskonna piirialade kirjeldustega.⁴¹

Kultuuriantropoloogia, s.h. kitsamalt religiooniantropoloogia⁴², on teritanud minu pilku religioosset käitumist kirjeldavate tekstide analüüsimisel. Mõistan religiooni Clifford Geertzi eeskujul ennekõike kui “sümbolite süsteemi”, mis mudeldab inimeste suhteid maailmaga.⁴³ Väitekirja alapealkirjas mainitud “religioosse kujutamise” all pean silmas seda, kuidas ladina autorid käitsid uue kristliku piirkonna usukombeid ja seda, kuidas nad püüdsid kogutud teavet tõlkida endale arusaadavasse keelde. Sellele keelele on iseloomulik juba varakeskajal välja kujunenud paganluse tõlgendusskeemide kasutamine, mis asetavad rõhu välistele riistustele, ennekõike looduse ja iidolite kummardamisele ning ennustamistegevusele.⁴⁴ Sealjuures

³⁸ Jeffrey Jerome Cohen, kes on uurinud 12.–13. sajandi kirjeldusi Briti saarte elanikest, iseloomustab oma metodoloogilist positsiooni täpselt nii, nagu minagi seda oma töös mõistan: “I do not mean to imply that these manifold elements composed some unified or uniform discourse. Rather, in identifying the particles from which collectivity was typically assembled, and in sketching the general parameters within which community could be constructed, I am very much aware that individual writers often displayed a great deal of creativity. The best readings of collective identity will therefore be text-specific, and much of the remainder of this book is given over to such smaller scale analysis. Nonetheless it seems to me useful to examine what many conceptualizations of group commonality broadly shared, what acts of separation such categorizations were built upon, and what recalcitrant impurities such taxonomies denied.” Vt. Jeffrey Jerome Cohen, *Hybridity, Identity, and Monstrosity in Medieval Britain: On Difficult Middles* (New York, Houndmills, 2006), p. 13.

³⁹ Юрий Лотман, Борис Успенский, «О семиотическом механизме культуры» [1971], in Юрий Лотман, *Семиосфера* (Санкт-Петербург, 2000), с. 490.

⁴⁰ Vt. Juri Lotman, “Semiosfäärist”, in Juri Lotman, *Semiosfäärist, op. cit.*, lk. 7–35.

⁴¹ Mõningaid võrdlevaid tähelepanekuid kristlaskonna piirialade kirjeldamisest 11.–13. sajandil pakub Robert Bartlett, *Gerald of Wales. A Voice of the Middle Ages* (Stroud, 2006), pp. 131–146. Piirialade võrdlev uurimine on tõusnud viimastel kümnenditel medievistikas oluliseks teemaks, vt. nt. *Medieval Frontier Societies*, ed. Robert Bartlett, Angus MacKay (Oxford, 1989); ülevaatlikumalt: Nora Berend, “Medievalists and the Notion of the Frontier”, *The Medieval History Journal*, no. 2, 1999, pp. 55–72; *Medieval Frontiers: Concepts and Practices*, ed. Nora Berend, David Abulafia (Aldershot, 2002).

⁴² Vt. ülevaatlikut Toomas Gross, “Religiooniantropoloogia”, *Keel ja Kirjandus*, nr. 8–9, 2008, lk. 641–653.

⁴³ Vt. Clifford Geertz, “Religioon kui kultuurisüsteem”, *Akadeemia*, nr. 11, 1990, lk. 2301–2328.

⁴⁴ Vt. selles küsimuses eriti Robert Markuse huvitavaid töid, nt. “From Caesarius to Boniface: Christianity and Paganism in Gaul”, in *Le Septième Siècle, Changements et continuités. Actes du Colloque bilatéral franco-britannique tenu au Warburg Institute les 8–9 juillet 1988*, ed. Jacques Fontaine & J.N. Hillgarth (London, 1992), pp. 154–172; “Gregory the Great’s Pagans”, in *Belief and Culture in the Middle Ages. Studies Presented to Henry Mayr-Harting*, ed. Richard Gameson and Henrietta Leyser (Oxford, 2001), pp. 23–34.

tuleb küll tõdeda, et religiooni mõistetigi keskajal ennekõike väljapoole suunatud kollektiivse rituaalse käitumisena, millel oli tugev poliitiline münt, mitte niivõrd sissepoole suunatud individuaalse lunastuse otsimisena, nagu see hakkas tasapisi kujunema peale reformatsiooni. Valerie Ramseyer on hiljuti tabavalt kirjutanud: “Varakeskaja inimesed mitte niivõrd ei kuulunud religiooni, kuivõrd praktiseerisid seda.”⁴⁵ Liivimaa leiutamisaegsetes tekstides torkab silma, et kui uue piirkonna geograafiline kodustamine toimus võrdlemisi kiirelt, siis selle elanike religioosne omaksvõtt oli väga pikaldane, nii et etteheiteid paganluse kultiveerimises või usulises nõtruses kohtame läbi terve keskaja (vt. artikkel 2).⁴⁶

Viimaks on kultuurigeograafia avardanud minu arusaame loodusliku keskkonna tähenduslikust mõõtmest, aidanud paremini mõista maastiku representeerimise viise kirjalikes tekstides.⁴⁷ Maastik on igasuguse vööra kultuuri või piirkonna kujutamise keskne kategooria, kuuludes seega täieõiguslikult kultuuriteaduste uurimisvaldkonda.⁴⁸ Tänapäeva kultuurigeograafia mõistab maastikku sotsiokultuurilise protsessina, uurides ennekõike maastikuloome praktikaid, seda, kuidas maastik “töötab”.⁴⁹ Ühe maastiku alaliigina võib eristada “religiooset maastikku”, mille all saab mõista nii seda, kuidas religioossed praktikad kujundavad maastikku, kui ka seda, kuidas religioossed tekstid maastikku representeerivad.⁵⁰ Rääkides väitekirja pealkirjas “geograafilisest kujutamisest” peangi silmas esmajoones keskaja tekstidesse kätketud kultuurigeograafilisi käsitusi Liivimaa looduslikust keskkonnast ja religioosset maastikust. Nendele ettekujutustele on iseloomulik teatav pinge paradiisliku looduskeskkonna ja paganliku usumaastiku vahel, mis on aga tüüpiline kristlaskonna rajamaade ja laiemalt misjonipiirkondade kirjeldustele (vt. artikkel 1).

⁴⁵ Valerie Ramseyer, *The Transformation of a Religious Landscape. Medieval Southern Italy, 850–1150* (Ithaca and London, 2006), p. 8.

⁴⁶ Vt. ka Tiina Kala, “Vana-Liivimaa neofüüdid ja nende naabrid katoliiklike ristiusustajate pilgu läbi”, *Kleio. Ajaloo ajakiri*, nr. 2 (20), 1997, lk. 3–8; Tiina Kala, “Rural Society and Religious Innovation: Acceptance and Rejection of Catholicism Among the Native Inhabitants of Medieval Livonia”, in *The Clash of Cultures on the Medieval Baltic Frontier*, pp. 169–190.

⁴⁷ Vt. ülevaatlilikult Helen Sooväli, “Kultuurigeograafia”, *Keel ja Kirjandus*, nr. 8–9, 2008, lk. 654–664.

⁴⁸ Vt. viimati Norbert Fischer, “Landschaft als kulturwissenschaftliche Kategorie”, *Zeitschrift für Volkskunde*, Bd. 104, H. 1, 2008, S. 19–31.

⁴⁹ Vt. nt. Heidi Scott, “Cultural Turns”, in *A Companion to Cultural Geography*, ed. James S. Duncan, Nuala C. Johnson, and Richard H. Schein (Oxford, 2004), pp. 24–37 (siin lk. 25).

⁵⁰ Vt. ülevaatlilikult Lily Kong, “Religious Landscapes”, in *A Companion to Cultural Geography*, pp. 365–381.

4. KONTEKSTI KONTSEPTUALISEERIMINE: EKSPANSIOON, KRISTIANISEERIMINE JA KOLONISEERIMINE

Liivimaa leiutamine leidis aset kindlas ajaloolises kontekstis, mida võib kokkuvõtvalt iseloomustada väga mitmel moel. 19. sajandist pärit ja endiselt elujõuline kujund kõneleb Saksamaa *Drang nach Osten*'ist – sakslaste eluruumi laiendamisest Ida-Euroopa suunas⁵¹, millega haakub hilisem käsitlus *Ostsiedlung*'ist – sakslaste asustusajaloost Ida-Euroopas.⁵² 20. sajandi viimastest kümnenditest peale on eelistatud rääkida Euroopa ekspansioonist või Läänemere piirkonna euroopastumisest.⁵³ Liivimaa leiutamine on samuti osa kõrgkeskaegsest kristianiseerimisprotsessist ja ristsisõjaliikumisest, mis ulatus konkreetsemal kujul Läänemere idakaldale 12. sajandi teisest poolest alates ja mida viimastel aastatel on kasvava huviga uuritud. Viimaks on Liivimaa leiutamine lahutamatu 13. sajandi esimese poole kirjakultuuri arengutest: historiograafilise, hagiograafilise ja geograafilise kirjasõna kiirest kasvust.⁵⁴

Siinses ülevaates tahaksin lühidalt peatuda kolmel mõistel, mis tunduvad Liivimaa leiutamise konteksti mõistmiseks kõige viljakamad. Need on “Euroopa ekspansioon”, “kristianiseerimine” ja “koloniseerimine”.

Euroopa ekspansiooni oleks lihtsustav ja eksitav käsitada ainult territoriaalse laienemise või vallutuse võtmes. Esiteks loob see veidi eksitava perspektiivi, nagu oleks ekspansioon olnud pelgalt “katoliikliku südamik” ehk tsentri laienemine äärealade suunas.⁵⁵ Teiseks asetab see rõhu pelgalt ekspansiooni territoriaalsele mõõtmele.

“Tsender” ja “perifeeria” on väga ahvatlevad mõisted, ent kaugelt liiga üldised ja ideologiseeritud, et seletada neid keerukaid protsesse, mis Euroopas 11.–14. sajandil aset leidsid, eriti kui “perifeeriat” käsitatakse pelgalt “tsentrist” lähtuvate algatuste passiivse vastuvõtjana.⁵⁶ Esiteks tuleb toonitada, et mitmed uued rajamaad ei lülitatud kristlaskonda mitte nn. tuum-

⁵¹ Vt. Wolfgang Wippermann, *Der “deutsche Drang nach Osten”. Ideologie und Wirklichkeit eines politischen Schlagworts* (Darmstadt, 1981). Vt. ka Jan M. Piskorski, “The Medieval Colonization of Central Europe as a Problem of World History and Historiography”, *German History*, vol. 22, n. 3, 2004, pp. 323–343; Jan M. Piskorski, “Medieval Colonization in East Central Europe”, in *The Germans and the East*, ed. Charles Ingrao, Franz A. J. Szabo (West Lafayette, Indiana, 2008), pp. 27–48.

⁵² Selles suunas on üks parimaid käsitlusi: Charles Higounet, *Les Allemands en Europe centrale et orientale au Moyen Age* (Paris, 1989). On kõnekas, et raamat ilmus esmalt saksakeelses tõlkes, sest teosele ei leidunud Prantsusmaal kirjastajat: *Die deutsche Ostsiedlung im Mittelalter* (Berlin, 1986).

⁵³ Selles perspektiivis kõige mõjukam teos on: Robert Bartlett, *Euroopa sünn, op. cit.* Ingliskeelne originaal: *The Making of Europe: Conquest, Colonization and Cultural Change, 950–1350* (London, 1993). Kuid vt. ka J. R. S. Phillips, *The Medieval Expansion of Europe* (Oxford, 1998); John France, *The Crusades and Expansion of Catholic Christendom, 1000–1714* (London, New York, 2005). Läänemere ruumi euroopastumisest kõneleb kõige põhjalikumalt: Nils Blomkvist, *The Discovery of the Baltic. The Reception of a Catholic World-System in the European North (AD 1075–1225)* (Leiden, Boston, 2005).

⁵⁴ Kirjakultuuri arengutest 13. sajandil vt. ülevaatlilikult *La spazio letterario del Medioevo*, 1: Il Medioevo latino. Vol. I: La produzione del testo, t. II, dir. Guglielmo Cavallo, Claudio Leonardi, Enrico Menestò (Roma, 1993).

⁵⁵ Selles võtmes esitab Euroopa ekspansiooni John France, *The Crusades and Expansion of Catholic Christendom, 1000–1714, op. cit.* Kuid üsna sarnasel moel analüüsib ekspansiooni ka Robert Bartlett, võttes lähtekohaks Karolingide tuumalad, kust pärast aastatuhandevahetust sai alguse laienemisliikumine äärealadele.

⁵⁶ Vt. viimati Robert Bartlett, “Heartland and Border: The Mental and Physical Geography of Medieval Europe”, in *Power and Identity in the Middle Ages. Essays in Memory of Rees Davies*, ed. Huw Pryce and John Watts (Oxford, 2007), pp. 23–36 (tõsi, ka Bartlett on mu meelet liiga kinni traditsioonilises tsentri-perifeeria vastanduses, kuigi ta täheldab tabavalt, et “Maps in the head and maps in the atlas are not always the same thing”, p. 31). Hea läbilõike arutlustest Euroopa ekspansiooni üle keskajal pakub hiljutine kogumik: *The Medieval Frontiers of Latin Christendom. Expansion, Contradiction, Continuity*, ed. James Muldoon and Felipe Fernández-Armesto (Aldershot, 2008).

Euroopa algatusel ja osalusel, vaid pigem teiste, varasemate rajamaade ettevõtmisel. Meenu-tame, et Preisimaa kristianiseerimine sai tõuke peamiselt Poolast, samas kui Läänemere idakalda vallutus lähtus Põhja-Saksa ja Skandinaavia aladelt, mis kindlasti ei kuulu klas-sikalisse “katoliiklikku südamikku”. Liivimaa näide kõneleb üheselt sellest, kuidas Rooma paavstikuerial oli ennekõike reaktiivne roll uue kristliku koloonia hõlvamisel, niisamuti nagu lähtus Rooma poliitika Pürenee poolsaarel peamiselt kohapealsest initsiatiivist.⁵⁷ Seega tuleks “tsentri” all mõista kõrgkeskajal ennekõike kristlaskonna ideoloogilist keset, mitte tegelikku võimukeskust, kust kõik algatused alguse said.⁵⁸ Euroopa ekspansioon ei ole ühest keskmest kiirguv selgepiiriline liikumine, vaid kaunis kaootiline protsess, mis kulges dünaamilises vahekorras kristlike, paganlike ja teiseusuliste (peamiselt moslemi) piirkondade vahel.

Kuid sama oluline on toonitada, et see protsess ei kätkenud ainult territoriaalset hõlvamist, vaid sama oluline on ekspansiooni poliitiline, keeleline, majanduslik, religioosne, demograa-filine, kujutuslik jne. mõõde. Siinse väitekirja seisukohalt on esmatähtis mõista, et Euroopa ekspansiooni sisu polnud pelgalt uue alluvussuhte kehtestamine, vaid niisamuti uue informat-siooni integreerimine senistesse teadmistesse ja arusaamadesse. Tegemist polnud pelgalt füü-silise maailma piiride laiendamisega, vaid selle käigus avardusid ka kristlike autorite maa-ilmapildi piirid, kuigi see areng ei olnud mõistagi sünkroonis, vaid selges ajalises nihkes maa-ilmapildi kahjuks.

“Kristianiseerimine” on üks neid mõisteid, mille tähendusväli on viimastel kümnenditel tei-nud läbi hüppelise paisumise. Kui traditsioonilises käsitluses tähendas kristianiseerimine inimeste pööramist ristiusku, kristlike tavade ja normide vastuvõttu, siis uuemal ajal on hakatud kristianiseerimise all käsitama ennekõike üleminekut uuele tähistamissüsteemile ja sotsiaal-poliitilisele alluvussuhtele.⁵⁹ Kristianiseerimine on totaalne protsess, mis hõlmab nii sotsiaalset, majanduslikku, kultuurilist kui ka looduslikku keskkonda. Seega tuleb Liivimaa kristianiseerimise all mõista uue kultuurmaastiku loomist, uue visuaalkultuuri kehtestamist, kirjakultuuri sündi, muutusi keeles ja kommunikatsioonis, rääkimata uutest sotsiaal-majan-duslikest suhetest. Liivimaa leiutamine on sisult uue kristliku piirkonna leiutamine: vaenuliku ja tundmatu paganliku maa-ala pööramine tuttavaks ja kodustatuks kristlikuks territooriumiks.

⁵⁷ Vt. viimati Christopher Tyerman, “Expansion and the Crusades”, in *A Companion to the Medieval World*, ed. Carol Lansing and Edward D. English (Malden, Oxford, 2009), pp. 455–474. Vrd. Anngret Simms, “Core and Periphery in Medieval Europe: the Irish Experience in a Wider Context”, in *Common Ground. Essays on the Historical Geography of Ireland*, ed. W. J. Smith, K. Whelan (Cork, 1988), pp. 22–40; Gábor Klaniczay, “The Birth of a New Europe about 1000 CE: Conversion, Transfer of Institutional Models, New Dynamics”, *Medieval Encounters*, vol. 10, n. 1–3, 2004, pp. 99–129; Piroska Nagy, “Peripheries in Question in Late Medieval Christendom”, in *The Long Arm of Papal Authority*, ed. Gerhard Jaritz, Torstein Jørgensen and Kirsi Salonen (Budapest, 2005), pp. 1–9.

⁵⁸ Hea analüüsinäite varakeskaja ideoloogilisest tsentri-käsitusest pakub: Amy G. Remensnyder, “Topographies of Memory. Center and Periphery in High Medieval France”, in *Medieval Concepts of the Past. Ritual, Memory and Historiography*, ed. Gerd Althoff, Johannes Fried and Patrick J. Geary (Cambridge, 2002), pp. 193–214. Olulise panuse tsentri ja perifeeria suhete ümbertõlgendamisesse keskajal pakub kogumik: *The Making of Christian Myths in the Periphery of Latin Christendom*, ed. Lars Boje Mortensen (Copenhagen, 2006), vt. eriti Patrick Geary, “Reflections on Historiography and the Holy: Center and Periphery”, pp. 323–329.

⁵⁹ Vt. nt. Ludo Milis, “La conversion en profondeur: un processus sans fin”, *Revue du Nord*, n. 269, 1986, pp. 487–498; *Varieties of Conversion in the Middle Ages*, ed. James Muldoon (Gainesville, 1997); *Christianizing Peoples and Converting Individuals*, ed. Guyda Armstrong and Ian N. Wood (Brepols, 2000). Huvitava empiirilise analüüsi, rõhuga arheoloogial pakub: Alexandra Sandmark, *Power and Conversion. A Comparative Study of Christianization in Scandinavia* (Uppsala, 2004). Kõige süstemaatilisema katse mõtestada kristianiseerimisprotsessi Põhja- ja Kesk-Euroopas ning Venemaal teeb koguteos: *Christianization and the Rise of Christian Monarchy. Scandinavia, Central Europe and Rus’ c. 900–1200*, ed. Nora Berend (Cambridge, 2007), vt. eriti koostaja sissejuhatust, pp. 1–46.

Viimaks tundub samuti viljakas kasutada “koloniseerimise” mõistet tavapärasest avaramalt, et muuta see analüütilise instrumendina senisest operatiivsemaks. Kui aga eelmised kaks käsitletud mõistet on teinud peamise teisenemise läbi keskajauuringute sees, siis “kolonialism” on naasnud medievistikasse esmajoones kultuuriuuringutes ja kirjandusteaduses mõjuka postkolonialismi teooria vahendusel.⁶⁰ Laskumata pikemasse arutellu postkolonialismi teoreetilise potentsiaali üle, leian siiski, et koloniseerimist ei tuleks ka keskaja kontekstis mõista pelgalt mingi territooriumi vallutamise ja uue eliidiga mehitamisena. Koloniseerimine tähendas keskajal ennekõike “emamaa” organisatsiooniliste vormide reprodutseerimist uues keskkonnas: kirikute, kloostrite, linnuste, mõisate jne. rajamist.⁶¹ Kuid samuti tuleb arvesse võtta “kultuurilist koloniseerimist”, uute tähistussüsteemide kehtestamist ja teadmiste tehnoloogiate levitamist (kirja- ja visuaalkultuur). Huvitava näite selles valdkonnas pakub Serge Gruzinski raamat “Kujutlusmaailma koloniseerimine”, kus on näidatud, kuidas Hispaania vallutajad suutsid varauusajal “hõivata” Mehhiko põliselanike maailmapildi, teisendades nende arusaame elust ja surmast, tegelikkusest ja teispoolsusest.⁶² Liivimaa leiutamine leidis aset sellisama kultuurilise koloniseerimise raames, kus esmalt anti uuele piirkonnale nimi, siis kujundati sellest teatud käsitlus, esmajoones koloniaalkirjanduse vahendusel, ning paralleelselt alustati oluliste ümberkorraldustega füüsilises ja vaimses elukeskkonnas.

See kontseptuaalne visand Liivimaa leiutamise ajaloolisest kontekstist ei taotle mõistagi ammentavust, vaid pigem osutab tulevaste uurimuste võimalikele lähtekohtadele, mis senisest enam arvestaksid neid arenguid 13. sajandi Läänemere idakaldal, mis ei mahu traditsioonilise poliitilise ja sotsiajalajaloo vaatevinklisse.

⁶⁰ Kõige teadlikum katse rakendada postkolonialismi ideid medievistikas on: *The Postcolonial Middle Ages*, ed. Jeffrey Jerome Cohen (New York, 2000), kuid vt. ka *Postcolonial Approaches to the European Middle Ages. Translating Cultures*, ed. Ananya Kabir, Deanne Williams (Cambridge, 2005). Hea kriitilise ülevaate pakub: Simon Gaunt, “Can the Middle Ages Be Postcolonial”, *Comparative Literature*, vol. 61, no. 2, 2009, pp. 160–176.

⁶¹ Mõningaid häid käsitlusi selles suunas pakub koguteos: *Coloniser au Moyen Age*, dirs. Michel Balard et Alain Ducellier (Paris, 1995).

⁶² Serge Gruzinski, *La colonisation de l’imaginaire. Sociétés indigènes et occidentalisation dans le Mexique espagnol XVIe-XVIIIe siècle* (Paris, 1988), pp. 239–240 *et passim*.

5. HISTORIOGRAAFILINE PÄRAND

Siinse väitekirja probleemiseade ei ole Liivimaa historiograafias päriselt uus, soovi korral võiks selle siduda koguni 16. sajandi esimestel kümnenditel sündinud ja sajandeid elujõulisena püsinud arusaamaga “Liivimaa avastamisest” Bremeni kaupmeeste poolt 12. sajandi keskel, mida on hoolikalt eritlenud Paul Johansen.⁶³ Kui aga eelkäijate otsimist tõsisemalt võtta⁶⁴, siis võib süstemaatilisemat huvi varaste Liivimaa-teadete vastu täheldada ennekõike seoses Henriku Liivimaa kroonika uurimisega. Kroonika esimene trükki toimetaja Johann Daniel Gruber (1686–1748) tegi ära märkimisväärse töö kroonika paralleelteadete otsimisel.⁶⁵ Tema alustatud jätkas Henriku kroonika esimene saksastaja Johann Gottfried Arndt (1713–1767), kes varustas oma tõlke mitmete uute kommentaaride ja paralleelidega.⁶⁶ Siiski tuleb oodata 20. sajandi alguseni, et tärkaks üldisem kriitiline huvi Läänemere idakallast mainivate varaste ladina teadete vastu. Üsna mitme saksa ja baltisaksa autori ettekannete ja artiklite seas tõstaksin ennekõike esile Wolfgang Schlüteri (1848–1919) kirjatöid, mis eritlesid esimest korda süstemaatilisemal moel keskaegseid geograafilisi kirjeldusi ja teateid Ida-Baltikumi kohta (isegi kui tema haare hõlmas Läänemere ruumi laiemalt).⁶⁷

Uuele ja seni ületamatule tasemele viis Liivimaa varaste allikate uurimise Leonid Arbusow noorem (1882–1951). Lisaks tema hästituntud tööle Henriku kroonika kriitilise editsiooni kallal, oli ta esimene, kes võttis sihiks koguda kokku kõik välismaine säilinud teave Liivimaa varasemast ajaloost (kuni 14. sajandini). See töö sai põhijoontes alguse 1920. aastatel ning ei jõudnudki enne autori surma tervenisti trükkis ilmuda. Arbusowi eesmärk oli ennekõike koguja ja kirjeldaja oma. 1930. aastatel avaldas ta terve rea artikleid, mis kirjeldasid lühidalt toona teadaolevaid Liivimaast kaugemal valminud teateid siinsest piirkonnast.⁶⁸ Kuid see oli vaid autori uurimistöö veepealne osa: tema peamine siht oli koostada Balti esiajaloo ja ajaloo (kuni 14. sajand) välismaiste allikate kogu, mis pidi ilmuma 1939. aastal alustatud, ent olude tõttu esimesest köitest mitte kaugemale jõudnud suurejoonelise raamatusarja *Baltische Lande* kolmanda köitena. Trükivalmis käsikiri “Verstreute Quellen zur baltischen Frühgeschichte und Geschichte bis in’s 14. Jahrhundert” ja muud materjalid on tänapäeval hoiul Paul Johan-

⁶³ Paul Johansen, “Legend Liivimaa avastamisest Bremeni kaupmeeste poolt”, in Paul Johansen, *Kaugete aegade sära*, koost. Jüri Kivimäe (Tartu, 2005), lk. 303–323.

⁶⁴ Piirdun siinkohal vaid põgusa skitsiga Liivimaa-teabe varasemast uurimisest 13. sajandi ladina jutustavates allikates, sest põhjalikumad historiograafilised sissevaated on esitatud väitekirja järgnevates artiklites.

⁶⁵ *Origines Livoniae sacrae et civilis seu Chronicon Livonicum vetus [...]: Ex codice ms. recensuit, scriptorum cum aetate, tum lociis vicinorum testimoniis illustravit, silvanque documentorum et triplicem indicem adiecit Ioan. Daniel Gruber* (Frankfurt–Leipzig, 1740).

⁶⁶ *Der Liefländischen Chronik Erster Theil von Liefland unter seinem ersten Bischöfen [...]: Oder die Origines Livoniae sacrae et civilis [...] mit kurzen Anmerkungen begleitet und ins Deutsche übersetzt von J. G. Arndt* (Halle im Magdeburg, 1747)

⁶⁷ Vt. nt. Wolfgang Schlüter, “Die Ostsee und die Ostseeländer in der Hamburgischen Kirchengeschichte des Adams von Bremen”, *Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1902* (Jurjew–Dorpat, 1903), S. 1–28; Wolfgang Schlüter, “Der Norden Europas in der mittelalterlichen Kartographie”, *Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1905* (Jurjew–Dorpat, 1906), S. 1–20; Wolfgang Schlüter, “Adams von Bremen geographischen Vorstellungen vom Norden”, *Hansische Geschichtsblätter*, Bd. XVI, 1910, S. 555–570. Tänuväärne tööd Liivimaa-teadete kogumisel tegid samuti Saksa ajaloo keskaegsete allikate uurijad ja süstematiseerijad, vt. ennekõike Wilhem Wattenbach, *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter bis zur Mitte des Dreizehnten Jahrhunderts*, zweite Aufl. (Berlin, 1866), S. 460 jj.; 497 jj.; 510 jj.; 525 jj.

⁶⁸ Arbusow, “Zeitgenössische Parallelberichte zum Chronicon Livoniae Heinrichs von Lettland”, *op. cit.*; Arbusow, “Die mittelalterliche Schriftüberlieferung als Quelle für die Frühgeschichte der ostbaltischen Völker”, *op. cit.* Vt. ka Leonid Arbusow, “Zur Würdigung der Kultur Altlivlands im Mittelalter und 16. Jahrhundert”, *Historische Zeitschrift*, 1934, Bd. 151, H. 1, S. 18–47; Leonid Arbusow, “Vorläufige über die Kartographie Alt-Livlands bis 1595”, *op. cit.*

seni isikuarhiivis Lübecki Linnaarhiivis.⁶⁹ Allikate kogu esimene osa (915 lehte, pluss tiitel, sisukord ja sissejuhatus) on põhiliselt lõpetatud Riias 1939. aastal ja loetud autori poolt Poznańis trükivalmis olevaks 1941. aastal. See osa kätkeb Baltikumi puudutavaid narratiivseid tekste kreeka, ladina, saksa ja araabia keeles kokku u. 70 autorilt alates Pliniusest ja teisest antiikautoritest üle kogu keskaegse Euroopa kuni Al-Idrisini. Kõik tekstid on tõlgitud saksa keelde ja varustatud kommentaaridega. Praktiliselt valmis on ka käsikirja teine osa, mis sisaldab Baltikumi-ainelisi väljavõtteid Vene kroonikatest. Teadaolevalt kavatses Arbusow veel eraldi üllitada Skandinaavia saagade teated.

Pärast Arbusowit ei ole ükski teine uurija Liivimaa varaseid kirjalikke teateid ladina jutustavates allikates lähemalt vaadelnud.⁷⁰ Peamiselt on neil teadatel põgusalt peatunud mõne muu eri uurimuse kontekstis või siis tuginetud Arbusowi töödele, otseallikate poole pöördumata.⁷¹

⁶⁹ Vt. Eduard Mühle, “Deutschbaltische Geschichtsschreibung zum livländischen Mittelalter im Kontext der politischen Entwicklung der 1920er bis 1950er Jahre. Zwei werkorientierte Fallstudien”, *Journal of Baltic Studies*, vol. 30, no. 4, 1999, S. 352–390 (siin S. 355–356); Sulev Vahtre, “Paul Johanseni käsikirjaline pärand Lüübeki linnaarhiivis”, *Ajalooline Ajakiri*, nr. 4, 1998, lk. 101–105 (siin lk. 104). Järgnevas ülevaates on tuginetud nende kahe artikli andmetele. Loodan lähitulevikus tutvuda Arbusowi materjalidega ka ise kohapeal.

⁷⁰ Ei peatu siinkohal enda töödel, mis said alguse 1996. aastal (vt. allpool).

⁷¹ Vt. nt. Sulev Vahtre, *Muinasaja loojang Eestis. Vabadusvõitlus 1208–1227* (Tallinn, 1990), lk. 15–17. Üksikuurimuste seas nimetaksin esmajoones Tiina Kala ja Anti Selarti töid, eriti viimase “Riia peapiiskop Albert Suerbeer ja *Descriptiones terrarum*”, *Tuna. Ajalookultuuri ajakiri*, nr. 2, 2002, lk. 11–21. Heisterbachi Caesariuse Liivimaa-teateid on hiljuti käsitlenud Barbara Bombi, “The Authority of Miracles: Caesarius of Heisterbach and the Livonian Crusade”, in *Aspects of Power and Authority in the Middle Ages*, ed. Brenda Bolton and Christine Meek (Turnhout, 2007), pp. 305–325.

6. TÖÖ PEAMISED TULEMUSED JA JÄRELDUSED

15. sajandi lõpul tundis Euroopa õpetatud publik Läänemere idakaldal eeskätt vaid ühte piirkonda – Liivimaa. Ilmeka näite pakub 1482. aastal Ulmis üllitatud Ptolemaiose *Cosmographia*, milles on Liivimaa nimetuse alla rühmitatud viis piirkonda ja Riit on nimetatud nende *metropolis*'ena.⁷² Teadlikuna Liivimaa kui omaette piirkonna väljakujunemisest 15. sajandi lõpul, võtab sinne väitekiri uurida kõige esimesi ladinakeelseid narratiivseid tunnistusi Ida-Baltikumist, mis minu hinnangul panid aluse uue kristliku regiooni – Liivimaa – sünnile Lääne-Euroopa õpetatud publiku teadmises. Nimetan seda protsessi Liivimaa leiutamiseks, sest need esimesed kirjeldused 13. sajandi esimesest poolest kujundasid olulisel määral hili-semate õpetlaste põlvkondade Liivimaa-käsitust (kõige selgem ja otsustavam oli kahtlemata Bartholomaeus Anglicuse mõju). Samas tuleb kohe toonitada, et Liivimaa leiutamine ei saanud otsa 13. sajandi keskpaigaks, vaid see rajajoon on seatud vaid sinsele väitekirjale. Liivimaa leiutamine jätkus sama hooga kuni 16. sajandini, mil võiksime rääkida uue piirkonna selgepiirilise kinnistumisest geograafilistel kaartidel, ajaloolistes teostes nagu ka – kui seda võib nii lihtsalt järeldada – õpetatud meeste peades. Kummatigi tundub 13. sajandi esimene pool pöördelise tähtsusega Liivimaa leiutamise protsessis, sest siis kujunes esialgsel moel välja uue piirkonna nimetus – Liivimaa – ja pandi kirja esimesed kirjeldusmotiivid, millest mitmeid leiame hiljem ka humanistide kirjatöödest (vesised olud, paganlikud kombed jms). Nimetan 13. sajandi esimest poolt Liivimaa leiutamise *formatiivseks faasiks*, mil fikseeriti kirjalikult esimesed tähendused, mis jäid edaspidigi seda piirkonda iseloomustama.⁷³

Siinseid võrdlemisi pika aja jooksul (2001–2009) ja eri otstarbel valminud artikleid liidab üheks temaatiliseks tervikuks sarnane metodoloogiline lähtekoht ja empiiriline allikabaas. Kõik seitse artiklit analüüsivad 13. sajandi esimesest poolest pärit ladinakeelseid jutustavaid allikaid, mis kajastavad sündmusi Läänemere idakaldal. Kõik artiklid on rohkem või vähem eksplitsiitsel moel kantud arusaamast tekstist kui tegelikkust modelleerivast märgisüsteemist. Algusest peale on siinset uurimistööd toitnud topeltsoov: tuua ühelt poolt Liivimaa ajaloo uurimisel teaduslikku käibesse seni tundmatuid või vähetuntud allikaid, püüdes teiselt poolt neid allikaid analüüsida uute metodoloogiliste küsimuste ja mõistete toel.

Püüan järgnevas sõnastada artiklite kaupa uurimistöõ peamised tulemused ja järeldused. Üldises ülesehituses jaguneb väitekiri kaheks osaks – *sünteesiks* (artiklid 1–2) ja *analüüsiks* (artiklid 3–7). Kuna artiklid on kirjutatud enamasti erinevatele auditooriumitele, siis on mõned kordused kahjuks paratamatud, seda küll vaid sünteesi- ja analüüsiosa vahel.

Väitekirja kaks esimest artiklit esitavad ülevaatliku iseloomuga kokkuvõtte kahest peamisest teemast, mis on siinset uurimistööd esmajoonel huvitanud: Läänemere idakalda geograafilise iseloomu ja selle elanike religioossete tavade kujutamine 13. sajandi esimese poole ladina allikates. Ida-Baltikumi kultuurigeograafilisi kirjeldusi lahkab artikkel “A New World into

⁷² Claudius Ptolemaeus, *Cosmographia* (ed. Nicolaus Germanus) (Ulm, 1482; repr. Amsterdam, 1963), liber III: *Roderim Reualia Nirona Nugardia, Riga metropolis*. Tsit. Kreem, *The Image of Livonia by Humanists*, pp. 44–45. Liivimaa nimetuse edust ja tähendusväljast 15.–16. sajandil, vt. sealsamas, pp. 44–48.

⁷³ Tuginen siin Rootsi ajaloolane Erik Ringmarile, kes on pakkunud oma narratiivse tegevusteooria raames välja mõiste *formative moment*, mida võiks kasutada ka Liivimaa leiutamise kontekstis 13. sajandi esimesel poolel. Seda *formative moment*'i defineerib ta kui “a time when the very definition of the meaningful is up for grabs; when old metaphors are replaced by new ones; when new stories are told about these metaphors, new identities are established and new social practices initiated.” Vt. Erik Ringmar, *Identity, Interest, and Action. A Cultural Explanation of Sweden's Intervention in the Thirty Years' War* (Cambridge, 1996), p. 83.

Old Words: The Eastern Baltic Region and the Cultural Geography of Medieval Europe”.⁷⁴ Piirkonna elanike usukommete esituse käsitleb aga kahasse Tõnno Jonuksiga valminud kirjatöö “Religious Practices of the Native Population of Livonia in the Medieval Written Sources”.⁷⁵ (Selle artikli haare on teistest artiklitest mõnevõrra laiem, sest hõlmab ka ürikulist ainet ja ulatub ajaliselt välja hiliskeskajani.) Mõlemad artiklid juhvad esmalt tähelepanu analüüsitud kirjelduste kultuurilisele kodeeritusele: need pelgalt ei kirjelda selle piirkonna looduslikke olusid ja inimeste usukombeid, vaid püüavad neid ühtlasi esitada teatud kindlas võtmes, et joonistada selgemini välja piire “oma” ja “võõra” vahel (luues sellega teinekord õigustuse “võõra” vallutamiseks ja kodustamiseks). Seejärel on artiklites analüüsitud ajalisel ja temaatilisel teljel korduvaid ja olulisemaid motiive, mida erinevad keskaegsed kirjeldused Ida-Baltikumist pakuvad. Selle analüüsi käigus on püütud kriitiliselt välja selgitada seda, mida on keskaegsest kirjalikust teabest võimalik kasutada tänaste teadmiste konstrueerimisel Liivimaa varasemast ajaloost.

Väitekirja ülejäänud viis artiklit on kindlate ladina narratiivsete tekstide analüüs, millele esimesed kaks sünteesartiklit tuginevad. Iga artikkel on pühendatud konkreetse(te) allika(te) tutvustamisele ja eritlemisele, esitades vajadusel ühtlasi selle (*resp.* nende) eesti- või ingliskeelse tõlke.

Esimene kirjatöö “Communicating Crusade: Livonian Mission and the Cistercian Network in the Thirteenth Century”⁷⁶ käsitleb kahe 13. sajandi esimesel poolel kirjutatud tsistertslaste autori, Caesarius von Heisterbachi ja Aubri de Trois-Fontaines’i teateid Liivimaa misjonist ja ristisõjast.⁷⁷ Neid teateid, mida varem pole võrdlevalt käsitletud, on analüüsitud üldises tsistertslaste kommunikatsioonivõrgustiku kontekstis, kinnituseks Liivimaa tsistertslaste lõimistusest sellesse võrku. Analüüsi käigus on tuvastatud Caesariuse ja Aubri peamised infoallikad (Bernhard zur Lippe ja Baudouin d’Aulne) ja eritletud talletatud teadete sisu. Kuigi nende kahe autori põhjal on keeruline teha kaugeleulatuvaid järeldusi, olen siiski seda meelt, et suuline suhtlus Liivimaa tsistertslaste ja nende kaugemate kaasvendade vahel oli väga oluline Liivimaa teabe vahendamisel laiemasse ringi.

Analüütilise osa teine artikkel, “Martyrs and Miracles: Depicting Death in Henry’s *Chronicle of Livonia*”⁷⁸, on pühendatud Henriku Liivimaa kroonika analüüsile ja eritleb surma ja suremise kujutamist krooniku poolt. Surmariituste ja suremise esitamine on korduv motiiv nii Henriku kroonikas kui ka enamikus teistes analüüsitud jutustavates allikates. Selles pole aga midagi iseäralikku, sest võõra piirkonna ja selle tavade kujutamisel on surm alati olnud olu-

⁷⁴ Marek Tamm, “A New World into Old Words: The Eastern Baltic Region and the Cultural Geography of Medieval Europe”, in *The Clash of Cultures on the Medieval Baltic Frontier*, ed. Alan V. Murray (Aldershot, 2009), pp. 11–35.

⁷⁵ Marek Tamm, Tõnno Jonuks, “Religious Practices of the Native Population of Livonia in the Medieval Written Sources (Eleventh to Fifteenth centuries)”, in *Estonian Mythology*, ed. Mare Kõiva (Encyclopedia of Uralic Mythologies, ed. Vladimir Napolskikh, Anna-Leena Siikala and Mihaly Hoppal), (Helsinki, Budapest, 2009) (ilmumas). (Lisan täpsustusena, et olen selle artikli põhiautor, vastutades artikli üldise ülesehituse, kontseptsiooni ja tõlgendusraami eest.)

⁷⁶ Marek Tamm, “Communicating Crusade: Livonian Mission and the Cistercian Network in the Thirteenth Century”, *Ajalooline Ajakiri*, 2009 (ilmumas).

⁷⁷ Heisterbachi Caesariuse mõningaid teateid Liivimaast olen teise vaatenurga alt käsitlenud varem oma raamatus *Imetead ristiusustamisaegsel Liivi- ja Eestimaal* (Tallinn, 1996). Selle töö prantsuskeelne versioon on ilmunud artiklis “Les miracles en Livonie et en Estonie à l’époque de la christianisation (fin XIIème–début XIIIème siècle)”, *Quotidianum Estonicum. Aspects of Daily Life in Medieval Estonia*, ed. Jüri Kivimäe and Juhan Kreem (Krems, 1996), pp. 29–78.

⁷⁸ Marek Tamm, “Martyrs and Miracles: Depicting Death in Henry’s *Chronicle of Livonia*”, in *Crusading and Chronicle Writing on the Medieval Baltic Frontier: The Chronicle of Henry of Livonia (Early Thirteenth-Century)*, ed. Carsten Selch Jensen, Linda Kaljundi and Marek Tamm (Aldershot, 2009) (ilmumas).

line teema. Olen artiklites mitmel puhul tsiteerinud prantsuse ajaloolase François Hartogi õnnestunud tõdemust: “üttele mulle, kuidas sa sured, ja ma ütlen sulle, kes sa oled”.⁷⁹ Artiklis on keskendunud kahe suurema äärmuslikule vormile: märtrisurmale ja imelisele surmale. Mõlemate rohkus on kroonika üldises kontekstis väga tähelepanuväärne. Analüüs näitab nimetatud kahe surmatüübi kõrget intertekstuaalset taset, kuivõrd tegemist on keskaegses kirjasõnas võrdlemisi laialt levinud jutumotiividega.

Väitekirja analüüsiosa kolmas artikkel “When did the Dominicans Arrive in Tallinn?”⁸⁰ analüüsib ühte võrdlemisi vähetuntud allikat u. 1261. aastast, mis jutustab dominiiklaste konvendi asutamisest Tallinnasse. Kuigi nii allika kui ka artikli keskmes on küsimus dominiiklaste saabumise asjaoludest Tallinnasse, mis toimus tõenäoliselt aastal 1239, nagu on oletanud dominiiklaste ordu uurija Simon Tugwell, mitte 1229, nagu leiab senine historiograafiline traditsioon, siis ühtlasi on peatunud eestlaste käitumise kujutamisel anonüümse autori poolt. Ühtlasi juhatab see artikkel sisse mendikantide võrgustikust pärit tekstide analüüsi, millele keskenduvad väitekirja viimased kaks artiklit. Nagu eespool öeldud, leian, et kui Liivimaa leiutamise esimestel aastatel (lajas laastus kuni 1230. aastateni) oli võtmeroll ennekõike tsistertslastel, siis järgnevatel kümnenditel tuleb väga oluliseks lugeda kerjusordude tähtsust teabe kogumisel ja levitamisel.

Neljas analüüsiartikkel ““Oma” ja “võõras” keskaja kultuuris. Ida-Baltikumi kirjeldus Bartholomaeus Anglicuse entsüklopeedias *De proprietatibus rerum* (u 1245)”⁸¹ on pühendatud äärmiselt mõjuka 13. sajandi entsüklopeedia vaatlemisele, mis esimest korda tutvustab laiemale õpetatud lugejaskonnale Läänemere idakalda geograafiat ja selle elanike kombeid. Lisaks vastava teabe eestindamisele pakub artikkel semiootilise analüüsi Ida-Baltikumi puudutavast informatsioonist, toonitades selle teabe kultuurilist kodeeritust. Eraldi tuleb tähelepanu juhtida, et Bartholomaeuse kirjeldustel oli otsustav mõju Liivimaa-teabe levimisel varauusajal, mil selle võtavad üle mitmed humanistlikud autorid.

Väitekirja viimane, viies artikkel “Uus allikas Liivimaa ristiusustamisest. Ida-Baltikumi kirjeldus *Descriptiones terrarum*’is (u 1255)”⁸², tutvustab, nagu pealkirigi ütleb, ühte vähetuntud allikat Liivimaa ristiusustamise varasest faasist, mis pakub ühtlasi geograafilise kirjelduse Ida-Baltikumi piirkonnast. Tegemist on 1255. aasta paiku valminud anonüümse tekstiga, mille on kirjutanud tõenäoliselt piirkonda külastanud frantsisklane, kelle identiteet valmistab tänaseni vaidlusi.⁸³ Siinses artiklis on esmakordselt eestindatud allika Ida-Baltikumi puudutav

⁷⁹ François Hartog, *Le miroir d’Hérodote. Essai sur la représentation de l’autre* (Paris, 2001), p. 229.

⁸⁰ Marek Tamm, “When did the Dominicans Arrive in Tallinn?”, *Past. Ajalookultuuri ajakiri*, Special issue on the history of Estonia, (Tartu-Tallinn, 2009), pp. 35–45. Artiklist on olemas ka varasem eestikeelne versioon: Marek Tamm, “Millal jõudsid dominikaanid Tallinna?”, *Tuna. Ajalookultuuri ajakiri* 2001, nr. 2, lk. 13–23.

⁸¹ Marek Tamm, ““Oma” ja “võõras” keskaja kultuuris. Ida-Baltikumi kirjeldus Bartholomaeus Anglicuse entsüklopeedias *De proprietatibus rerum* (u 1245)”, *Keel ja Kirjandus*, 2003, nr. 9, lk. 648–673. Artikli lühendatud versioon on ilmunud ka prantsuse keeles: Marek Tamm, “Signes d’altérité. La représentation de la Baltique orientale dans le *De proprietatibus rerum* de Barthélemy l’Anglais (vers 1245)”, in *Frontiers in the Middle Ages. Proceedings of the Third European Congress of the FIDEM (Jyväskylä, June 2003)*, ed. Outi Merisalo (Louvain-la-Neuve, 2006), pp. 147–170. Lisan, et vahepeal on veidi edasi liikunud Bartholomaeuse mahuka entsüklopeedia editeerimine ja ilmunud on väljaande esimene köide: B. van den Abeele, H. Meyer, M. W. Twomey, B. Roling, R. J. Long (éds.), Bartholomaeus Anglicus, *De proprietatibus rerum*, Volume I, Introduction, Prologue et Livres I-IV (Turnhout, 2007). Samuti on editsiooni põhiautorid esitanud uue vahekokkuvõtte oma projektist, vt. Baudouin Van den Abeele, Heinz Meyer, “Etat de l’édition du *De Proprietatibus rerum*”, in *Bartholomaeus Anglicus, De proprietatibus rerum. Texte latin et réception vernaculaire*, dirs. Baudouin Van den Abeele, Heinz Meyer (Turnhout, 2005), pp. 1–12.

⁸² Marek Tamm, “Uus allikas Liivimaa ristiusustamisest. Ida-Baltikumi kirjeldus *Descriptiones terrarum*’is (u 1255)”, *Keel ja Kirjandus*, nr. 12, 2001, lk. 872–884.

⁸³ Vt. viimati Jarosław Wenta, “Zu Gog und Magog. Einige Bemerkungen über die Verfasserschaft der “Descriptiones Terrarum””, *Etudes médiévales*, n. 7, 2006, S. 331–339.

teave, arutletud selle autori ja kirjutamisaja üle ja esitatud võrdlev sisuanalüüs. Rõhutatud on “Maade kirjelduste” kirjutamisaja poliitilist konteksti, sest selle sisu näib peegeldavat selget konflikti ordu- ja piiskopivõimu vahel 13. sajandi keskpaigas, esindades Riia peapiiskop Albert Suerbeeri positsioone. Kuigi *Descriptiones*’e autor on endiselt lahtine, siis pakub tekst haruldast teavet nii Liivimaa ristiusustamise varase faasi kohta kitsamalt kui ka huvitavaid geograafilisi ja usundiloolisi andmeid Ida-Baltikumist laiemalt.

LIIVIMAA LEIUTAMINE: IDA-BALTIKUMI RELIGIOOSNE JA GEOGRAAFILINE KUJUTAMINE 13. SAJANDI ESIMESEL POOLEL

Kokkuvõte

Doktoritöö “Inventing Livonia: Religious and Geographical Representations of the Eastern Baltic Region in Early Thirteenth Century” analüüsib 13. sajandi esimesest poolest pärit ladinanarratiivseid tekste, mis käsitlevad Läänemere idakalda sündmusi, elanikke ja looduskeskkonda. Väitekiri koosneb seitsmest varem ilmunud või avaldamiseks vastu võetud artiklist, mida liidab üheks temaatiliseks tervikuks sarnane metodoloogiline lähtekoht ja empiiriline allikabaas. Kõik seitse artiklit on rohkem või vähem eksplitsiitsel moel kantud semiootilisest arusaamast tekstist kui tegelikkust modelleerivast märgisüsteemist. Kõik artiklid analüüsivad 13. sajandi esimesest poolest pärit ladinakeelseid jutustavaid tekste, mis kajastavad sündmusi Ida-Baltikumis. Neid tekste on väitekirjas käsitletud ühe mõttelise tervikuna, mis kõik panustasid ühel või teisel moel uue piirkonna tutvustamise ja teadvustamise kristlikus Euroopas.

“Liivimaa leiutamise” all on väitekirjas peetud silmas seda, kuidas 13. sajandi esimese poole ladinanarratiivsetes tekstides kujundati kuvand uuest kristlikust kolooniast Läänemere idakaldal. Selle kuvandiloome juures on põhitähelepanu pööratud esmajoones kahele aspektile: kuidas jõudis teave Liivimaa kohta kaasaegsetesse jutustavatesse tekstidesse ja kuidas toimus Liivimaad puudutava informatsiooni lõimimine senistesse religioossetesse ja geograafilistesse arusaamadesse. Ehk teisisõnu: Liivimaa-teabe levikule ja vastuvõtule 13. sajandi esimesel poolel.

Väitekirja peamise allikmaterjali moodustavad järgmised tekstid: Heisterbachi Caesariuse *Dialogus miraculorum* (1219–1223) ja *Libri VIII miraculorum* (1225–1227), Henriku Liivimaa kroonika (c. 1224–1227), Aubri de Trois Fontaines'i *Chronicon* (c. 1227–1241), Bartholomaeus Anglicuse *De proprietatibus rerum* (c. 1245), anonüümne *Descriptiones terrarum* (c. 1255), anonüümne *Historia Ordinis Praedicatorum in Dacia* (c. 1261).

Väitekirja raames on juhitud argumenteeritult tähelepanu mitmete Ida-Baltikumi kirjelduste kultuurilisele kodeeritusele: need pelgalt ei kirjelda selle piirkonna looduslikke olusid ja inimeste kombeid, vaid püüavad neid ühtlasi esitada teatud kindlas võtmes, et joonistada selgemini välja piire “oma” ja “võõra” vahel. Sageli on Ida-Baltikumi kirjeldustes ammutatud tuge varasemast tekstitraditsioonist, seda eriti paganlike kommete kirjeldamisel. Sellist uute piirkondade lõimimist varasemasse kultuurilisse traditsiooni nimetatakse väitekirjas *intertekstuaalseks integratsiooniks*.

Teave uuest kristlikust kolooniast Läänemere ääres levis kristlaskonna tuumaladele võrdlemisi vaevaliselt. Tervet 13. sajandit võib pidada alles Liivimaa leiutamise *formatiivseks faasisiks*. Nagu väitekirjas on näidatud, tuleb selles faasis rõhutada vaimulike ordude võtmelist tähtsust piirkondliku teabe vahendajatena. Ennekõike tänu tsistertslaste ja kerjusordude rahvusvahelisele võrgustikule jõudis informatsioon uuest kristlikust kandist Läänemere idakaldal Lääne õpetatud auditooriumiteni. Ulatuslikumal moel juurdus arusaam Liivimaast Euroopa õpetlaste teadmistesse aga mitte enne 15. sajandi lõppu–16. sajandi algust.

VIITEALLIKAD

Allikad

- Annales Stadenses auctore Alberto*, ed. Johann Martin Lappenberg, MGH Scriptorum 16 (Hannover, 1859), pp. 271–379.
- Arnoldi Chronica Slavorum*, ed. Georg Heinrich Pertz, MGH Scriptorum rerum Germanicarum 14 (Hannover, 1868).
- Die Ebstorfer Weltkarte. Kommentierte Neuausgabe in zwei Bänden*. Hrsg. von Hartmut Kugler unter Mitarbeit von Sonja Glauch und Antje Willing. Bd. 1: Atlas, Bd. 2: Untersuchungen und Kommentar (Berlin, 2007).
- “Epistola Sidonis ad Gozbertum plebanum de Haseldorpe”, in *Helmoldi presbyteri Bozoviensis Cronica Slavorum*, ed. Bernhard Schmeidler, Scriptorum Rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis separatim editi, 64 (Hannover, 1937).
- Fontes Historiae Latviae Medii Aevi*, ed. Arveds Švābe, fasc. 1 (Riga, 1937).
- Saxo Grammaticus, *Gesta danorum / Danmarkshistorien*, ed. Karsten Friis-Jensen, 2 vols (København, 2005).
- Heinrici Chronicon Livoniae*, ed. Leonid Arbusow and Albert Bauer, Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum ex MGH separatim editi (Hannover, 1955).
- Christian Kelch, *Liivimaa ajalugu* (Tartu, 2004).
- Der Liefländischen Chronik Erster Theil von Liefland unter seinem ersten Bischöfen [...]: Oder die Origines Livoniae sacrae et civilis [...] mit kurzen Anmerkungen begleitet und ins Deutsche übersetzt von J. G. Arndt* (Halle im Magdeburg, 1747)
- LUB = *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch*, hrsg. Friedrich Georg von Bunge et al., 12 Bd (Reval, 1853–1914).
- Tholomeus Lucensis, *Annales*, ed. B. Schmeidler, MGH Scriptorum rerum Germanicarum, Nova series, 8 (Hannover, 1930).
- Alexander Minorita, *Expositio in Apocalypsim*, ed. Alois Wachtel, *Quellen zur Geistesgeschichte des Mittelalters*, Bd. 1 (Weimar, 1955).
- Origines Livoniae sacrae et civilis seu Chronicon Livonicum vetus [...]: Ex codice ms. recensuit, scriptorum cum aetate, tum loci vicinorum testimoniis illustravit, silvamque documentorum et triplicem indicem adiecit Ioan. Daniel Gruber* (Frankfurt–Leipzig, 1740).
- Oliver von Paderborn, “Historia regum Terre Sancte”, in *Die Schriften des Kölner Domscholasters, späteren Bischofs von Paderborn und Kardinal-Bischofs von S. Sabina Oliverus*, hrsg. Hermann Hoogeweg (Tübingen, 1894).
- Balthasar Russow, *Liivimaa kroonika* (Tallinn, 1993).
- Scriptores rerum Livonicarum*, Bd. 1 (Riga, Leipzig, 1853).
- Statuta Capitulum Generalium Ordinis Cisterciensis ab anno 1116 ad annum 1786*, ed. Marie Joseph Canivez, 8 vols (Louvain, 1933–41).
- Повесть временных лет*. Часть первая. Текст и перевод (Москва, Ленинград, 1950).

Sekundaarkirjandus

- ANNA, Luigi de, *Conoscenza e immagine della Finlandia e del Settentrione nella cultura classico-medievale* (Turku, 1988).
- ANNA, Luigi de, “Vieraiden kansojen kirjallisesta kuvasta”, in Christian Krötzl (toim.), *Mediaevalia Fennica* (Helsinki, 1991), s. 21–33.
- ARBUSOW, Leonid, “Zur Würdigung der Kultur Altlivlands im Mittelalter und 16. Jahrhundert”, *Historische Zeitschrift*, 1934, Bd. 151, H. 1, S. 18–47.
- ARBUSOW, Leonid, “Vorläufige über die Kartographie Alt-Livlands bis 1595”, *Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde zu Riga* (Riga, 1935), S. 33–119.
- ARBUSOW, Leonid, “Zeitgenössische Parallelberichte zum Chronicon Livoniae Heinrichs von Lettland”, *Õpetatud Eesti Seltsi Toimetused*, 30 (1938), S. 40–47.
- ARBUSOW, Leonid, “Die mittelalterliche Schriftüberlieferung als Quelle für die Frühgeschichte der ostbaltischen Völker”, in *Baltische Lande I. Band. Ostbaltische Frühzeit*, hrsg. Albert Brackmann und Carl Engel (Leipzig, 1939), S. 167–203.

- ANGERMANN, Norbert, "Die mittelalterliche Chronistik", in *Geschichte der deutschbaltischen Geschichtsschreibung*, hrsg. Georg von Rauch (Köln, 1986), S. 3–20.
- AUSTIN, J. L., *How to do Things with Words* (Oxford, 1962).
- BEREND, Nora, "Medievalists and the Notion of the Frontier", *The Medieval History Journal*, no. 2, 1999, pp. 55–72.
- BARTLETT, Robert, *The Making of Europe: Conquest, Colonization and Cultural Change, 950–1350* (London, 1993).
- BARTLETT, Robert, *Euroopa süüd. Vallutused, koloniseerimine ja kultuurivahetus* (Tallinn, 2001).
- BARTLETT, Robert, *Gerald of Wales. A Voice of the Middle Ages* (Stroud, 2006).
- BARTLETT, Robert, "Heartland and Border: The Mental and Physical Geography of Medieval Europe", in *Power and Identity in the Middle Ages. Essays in Memory of Rees Davies*, ed. Huw Pryce and John Watts (Oxford, 2007), pp. 23–36.
- BASSIN, Mark, "Inventing Siberia: Visions of the Russian East in the Early Nineteenth Century", *American Historical Review*, vol. 96, no. 3, 1991, pp. 763–794.
- BLOMKVIST, Nils, *The Discovery of the Baltic. The Reception of a Catholic World-System in the European North (AD 1075–1225)* (Leiden, Boston, 2005).
- BOMBI, Barbara, *Novella Planctatio Fidei. Missione e crociata del Nord Europa tra la fine del XII e i primi decenni del XIII secolo* (Roma, 2007).
- BOMBI, Barbara, "The Authority of Miracles: Caesarius of Heisterbach and the Livonian Crusade", in *Aspects of Power and Authority in the Middle Ages*, ed. Brenda Bolton and Christine Meek (Turnhout, 2007), pp. 305–325.
- BROWN, Dona, *Inventing New England. Regional Tourism in the Nineteenth Century* (Washington, 1995).
- BURUMA, Ian, *Inventing Japan, 1853–1964* (New York, 2003).
- BURR, Vivien, *Social Constructionism* (London, New York, 2003).
- CHAPMAN, William, *Inventing Japan. The Making of a Postwar Civilization* (New York, 1991).
- CHEKIN, Leonid S., *Northern Eurasia in Medieval Cartography: Inventory, Text, Translation, and Commentary* (Turnhout, 2006), pp. 146–161.
- Christianization and the Rise of Christian Monarchy. Scandinavia, Central Europe and Rus' c. 900–1200*, ed. Nora Berend (Cambridge, 2007).
- Christianizing Peoples and Converting Individuals*, ed. Guyda Armstrong and Ian N. Wood (Brepols, 2000).
- COHEN, Jeffrey Jerome, *Hybridity, Identity, and Monstrosity in Medieval Britain: On Difficult Middles* (New York, Houndmills, 2006).
- Coloniser au Moyen Age*, dirs. Michel Balard et Alain Ducellier (Paris, 1995).
- CRANE, Ralph J., *Inventing India. A History of India in English-Language Fiction* (New York, 1992).
- DAVIES, R. R., "The Peoples of Britain and Ireland 1100–1400: II. Names, Boundaries and Regnal Solidarities", *Transactions of the Royal Historical Society*, 6th series, vol. 5, 1995, pp. 1–21.
- DELANTY, Gerard, *Inventing Europe. Idea, Identity, Reality* (London, 1995).
- DIEDERICHS, Victor, "Niflant", *Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurland's*, Bd. XII (Riga, 1880), S. 381–385.
- DONECKER, Stefan, "The *Chronicon Livoniae* in Early Modern Scholarship: From Humanist Receptions to the Gruber Edition of 1740", in *Crusading and Chronicle Writing on the Medieval Baltic Frontier. The Chronicle of Henry of Livonia*, eds. Carsten Selch Jensen, Linda Kaljundi and Marek Tamm (Aldershot, 2009) (ilmumas).
- FISCHER, Norbert, "Landschaft als kulturwissenschaftliche Kategorie", *Zeitschrift für Volkskunde*, Bd. 104, H. 1, 2008, S. 19–31.
- FONNESBERG-SCHMIDT, Iben, *The Popes and the Baltic Crusades, 1147–1254* (Leiden, Boston, 2007).
- FRAESDORFF, David, *Der barbarische Norden. Vorstellungen und Fremdkategorien bei Rimbert, Thietmar von Merseburg, Adam von Bremen und Helmold von Bosau* (Berlin, 2005).
- FRANCE, John, *The Crusades and Expansion of Catholic Christendom, 1000–1714* (London, New York, 2005).
- FRIEDLAND, Klaus, "Ostsee und Osteuropa im Weltbild des 13. Jahrhunderts", in *Zwischen Christianisierung und Europäisierung: Beiträge zur Geschichte Osteuropas im Mittelalter und früher Neuzeit. Festschrift für Peter Nitsche zum 65. Geburtstag* (Stuttgart, 1998), S. 17–21.
- GADEBUSCH, Friedrich Konrad, *Livländische Bibliothek nach alphabetischer Ordnung, erster Theil* (Riga, 1777).
- GAUNT, Simon, "Can the Middle Ages Be Postcolonial?", *Comparative Literature*, vol. 61, no. 2, 2009, pp. 160–176.
- GEARY, Patrick, "Reflections on Historiography and the Holy: Center and Periphery", in *The Making of Christian Myths in the Periphery of Latin Christendom*, ed. Lars Boje Mortensen (Copenhagen, 2006), pp. 323–329.
- GEERTZ, Clifford, "Religioo kui kultuurisüsteem", *Akadeemia*, nr. 11, 1990, lk. 2301–2328.

- GROSS, Toomas, "Religiooniaantropoloogia", *Keel ja Kirjandus*, nr. 8–9, 2008, lk. 641–653.
- GRUZINSKI, Serge, *La colonisation de l'imaginaire. Sociétés indigènes et occidentalisation dans le Mexique espagnol XVIe-XVIIIe siècle* (Paris, 1988).
- GRÜNTAL, Riho, *Livvistä liiviin. Itämeresuomalaiset etnonymit* (Helsinki, 1997).
- HACKING, Ian, *The Social Construction of What?* (Cambridge, Mass., London, 1999).
- HARTOG, François, *Le miroir d'Hérodote. Essai sur la représentation de l'autre* (Paris, 2001).
- HERLIHY, David J., "Attitudes Toward the Environment in Medieval Society", in *Historical Ecology. Essays on Environment and Social Change*, ed. Lester J. Bilsky, (Port Washington, N.Y, London, 1980), pp. 100–116.
- HIGOUNET, Charles, *Les Allemands en Europe centrale et orientale au Moyen Age* (Paris, 1989).
- HIGOUNET, Charles, *Die deutsche Ostsiedlung im Mittelalter* (Berlin, 1986).
- HIEMAA, Karin, *Aafrika imago eestikeelses trükisõnas* (Tartu, 2009).
- Imagology. The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters. A Critical Survey*, ed. Manfred Beller and Joep Leerssen (Amsterdam, New York, 2007).
- INNO, Karl, "Ajaloolis-geograafiline ülevaade Baltikumist, eriti Eestist", *Tulimuld*, 1977/3, lk. 130–141; 1977/4, lk. 188–202.
- JOHANSEN, Paul, "Legend Liivimaa avastamisest Bremeni kaupmeeste poolt", in Paul Johansen, *Kaugete aegade sära*, koost. Jüri Kivimäe (Tartu, 2005), lk. 303–323.
- JONUKS, Tõnno, "A Few Additions to the Depiction of Estonia and the Eastern Shore of the Baltic Sea in Scandinavian Sagas", in *Dialogues with Tradition: Studying the Nordic Saga Heritage*, ed. Kristel Zilmer (Tartu, 2006), pp 45–63.
- KAUFHOLD, Martin, *Europas Norden im Mittelalter. Die Integration Skandinaviens in das christliche Europa (9.–13. Jh.)* (Darmstadt, 2001).
- KALA, Tiina, "Vana-Liivimaa neofüüdid ja nende naabrid katoliiklike ristiusustajate pilgu läbi", *Kleio. Ajaloo ajakiri*, nr. 2 (20), 1997, lk. 3–8.
- KALA, Tiina, "Rural Society and Religious Innovation: Acceptance and Rejection of Catholicism Among the Native Inhabitants of Medieval Livonia", in *The Clash of Cultures on the Medieval Baltic Frontier*, pp. 169–190.
- KALJUNDI, Linda, "Waiting for the Barbarians: The Imagery, Dynamics and Functions of the Other in Northern German Missionary Chronicles, 11th – Early 13th Centuries. The Gesta Hammaburgensis Ecclesiae Pontificum of Adam of Bremen, Chronica Slavorum of Helmold of Bosau, Chronica Slavorum of Arnold of Lübeck, and Chronicon Livoniae of Henry of Livonia". Tartu University, Master's thesis. Kättesaadav: <http://www.utlib.ee/ekollekt/diss/mag/2005/b17445875/kaljundi.pdf>
- KALLAS, Triin, "Olemus või konstruktsioon", *Vikerkaar*, nr. 4–5, 2007, lk. 166–174.
- KIBERD, Declan, *Inventing Ireland. The Literature of the Modern Nation* (London, 1995).
- KIVIMÄE, Jüri, "Henricus the Ethnographer. Reflections on Ethnicity in the Chronicle of Livonia", in *Crusading and Chronicle Writing on the Medieval Baltic Frontier. The Chronicle of Henry of Livonia*, eds. Carsten Selch Jensen, Linda Kaljundi and Marek Tamm (Aldershot, 2009) (ilmumas).
- KLANICZAY, Gábor, "The Birth of a New Europe about 1000 CE: Conversion, Transfer of Institutional Models, New Dynamics", *Medieval Encounters*, vol. 10, n. 1–3, 2004, pp. 99–129.
- KOLK, Kaspar, "Lüübeki Arnold: Liivimaa pööramisest", *Tuna: Ajalookultuuri ajakiri*, nr. 1, 2004, lk. 70–83; nr. 2, 2004, lk. 37–57.
- KONG, Lily, "Religious Landscapes", in *A Companion to Cultural Geography*, ed. James S. Duncan, Nuala C. Johnson, and Richard H. Schein (Oxford, 2004), pp. 365–381.
- KOSKINEN, Yrjö, *Sur l'antiquité des Lives en Livonie* (Helsingfors, 1866).
- KREEM, Juhan, *The Image of Livonia by Humanists: Ruling Motives and Developments in General Literature from Aeneas Silvius to Sebastian Münster*, Magistritöö Budapesti Kesk-Euroopa ülikoolis (autori valduses), Budapest, 1994.
- KREEM, Juhan, "...ultima germanorum & christianorum prouintia.... Outlines of the Image of Livonia in Maps from the Thirteenth to the Middle of the Sixteenth Century", in *Quotidianum Estonicum. Aspects of Daily Life in Medieval Estonia*, ed. Jüri Kivimäe and Juhan Kreem (Krems, 1996), pp 14–25.
- KREEM, Juhan, "Sebastian Münster and "Livonia illustrata". Information, sources and editing", in *Festschrift für Vello Helk zum 75. Geburtstag. Beiträge zur Verwaltungs-, Kirchen- und Bildungsgeschichte des Ostseeraumes*, hrsg. Enn Küng, Helina Tamman (Tartu, 1998), pp. 149–169.
- KRUSE, Friedrich, *Necrolivonica oder Alterthümer Liv-, Est- und Curlands bis zum Einführung der cristlichen Religion in den Kaiserlich Russischen Ostsee-Gouvernements* (Dorpat, 1842).

- KÕVAMEES, Anneli, *Itaalia Eesti reisikirjades. Karl Ristikivi "Itaalia capriccio" ja Aimée Beekmani "Plastmassist südamega Madonna"* (Tallinn, 2008).
- LOTMAN, Juri, "Semiosfäärist", in Juri Lotman, *Semiosfäärist*, (Tallinn, 1999), lk. 7–35.
- LOTMAN, Juri; USPENSKI, Boriss, "Müüt–nimi–kultuur", in Juri Lotman, *Semiosfäärist* (Tallinn, 1999), lk. 187–218.
- LUKAS, Liina, "Eesti rahvusimago muutumine baltisaksa kirjanduses", in Marin Laak, Sirje Olesk (toim.), *Muutuste mehhanismid eesti kirjanduses ja kirjandusteaduses* (Tartu, 2000), lk. 27–52.
- The Making of Christian Myths in the Periphery of Latin Christendom*, ed. Lars Boje Mortensen (Copenhagen, 2006).
- MARKUS, Robert A., "From Caesarius to Boniface: Christianity and Paganism in Gaul", in *Le Septième Siècle, Changements et continuités. Actes du Colloque bilatéral franco-britannique tenu au Warburg Institute les 8–9 juillet 1988*, ed. Jacques Fontaine & J.N. Hillgarth (London, 1992), pp. 154–172.
- MARKUS, Robert A., "Gregory the Great's Pagans", in *Belief and Culture in the Middle Ages. Studies Presented to Henry Mayr-Harting*, ed. Richard Gameson and Henrietta Leyser (Oxford, 2001), pp. 23–34.
- Medieval Frontier Societies*, ed. Robert Bartlett, Angus MacKay (Oxford, 1989).
- Medieval Frontiers: Concepts and Practices*, ed. Nora Berend, David Abulafia (Aldershot, 2002).
- The Medieval Frontiers of Latin Christendom. Expansion, Contradiction, Continuity*, ed. James Muldoon and Felipe Fernández-Armesto (Aldershot, 2008).
- MILIS, Ludo, "La conversion en profondeur: un processus sans fin", *Revue du Nord*, n. 269, 1986, pp. 487–498.
- MURRAY, Alan V., "Henry the Interpreter: Language, Orality and Communication in the Thirteenth-Century Livonian Mission", in *Crusading and Chronicle Writing on the Medieval Baltic Frontier* (ilmumas).
- MÜHLE, Eduard, "Deutschbaltische Geschichtsschreibung zum livländischen Mittelalter im Kontext der politischen Entwicklung der 1920er bis 1950er Jahre. Zwei werkorientierte Fallstudien", *Journal of Baltic Studies*, vol. 30, no. 4, 1999, S. 352–390.
- MÜLLENHOFF, Karl, *Deutsche Altertumskunde*, Bd. 2 (Berlin, 1906).
- NAGY, Piroška, "Peripheries in Question in Late Medieval Christendom", in *The Long Arm of Papal Authority*, ed. Gerhard Jaritz, Torstein Jørgensen and Kirsi Salonen (Budapest, 2005), pp. 1–9.
- Nimetamise strateegiatest Eesti kultuuris*, toim. Ülle Pärli ja Eva Lepik (Tartu, 2008).
- PALMARU, Raivo, "Eesti vanemais kirjalikes allikais", *Keel ja Kirjandus*, 23, 1980, lk. 261–269.
- PHILLIPS, J. R. S., *The Medieval Expansion of Europe* (Oxford, 1998).
- PISKORSKI, Jan M., "The Medieval Colonization of Central Europe as a Problem of World History and Historiography", *German History*, vol. 22, n. 3, 2004, pp. 323–343.
- PISKORSKI, Jan M., "Medieval Colonization in East Central Europe", in *The Germans and the East*, ed. Charles Ingrao, Franz A. J. Szabo (West Lafayette, Indiana, 2008), pp. 27–48.
- Postcolonial Approaches to the European Middle Ages. Translating Cultures*, ed. Ananya Kabir, Deanne Williams (Cambridge, 2005).
- The Postcolonial Middle Ages*, ed. Jeffrey Jerome Cohen (New York, 2000).
- RABASA, José, *Inventing America. Spanish Historiography and the Formation of Eurocentrism* (Norman, 1993).
- RAMSEYER, Valerie, *The Transformation of a Religious Landscape. Medieval Southern Italy, 850–1150* (Ithaca and London, 2006).
- REMENSNYDER, Amy G., "Topographies of Memory. Center and Periphery in High Medieval France", in *Medieval Concepts of the Past. Ritual, Memory and Historiography*, ed. Gerd Althoff, Johannes Fried and Patrick J. Geary (Cambridge, 2002), pp. 193–214.
- RINGMAR, Erik, *Identity, Interest, and Action. A Cultural Explanation of Sweden's Intervention in the Thirty Years' War* (Cambridge, 1996).
- SANDMARK, Alexandra, *Power and Conversion. A Comparative Study of Christianization in Scandinavia* (Uppsala, 2004).
- SCHLÜTER, Wolfgang, "Die Ostsee und die Ostseeländer in der Hamburgischen Kirchengeschichte des Adams von Bremen", *Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1902* (Jurjew-Dorpat, 1903), S. 1–28.
- SCHLÜTER, Wolfgang, "Der Norden Europas in der mittelalterlichen Kartographie", *Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1905* (Jurjew-Dorpat, 1906), S. 1–20.
- SCHLÜTER, Wolfgang, "Adams von Bremen geographischen Vorstellungen vom Norden", *Hansische Geschichtsblätter*, Bd. XVI, 1910, S. 555–570.
- SCIOR, Volker, *Das Eigene und das Fremde. Identität und Fremdheit in den Chroniken Adams von Bremen, Helmolds von Bosau und Arnolds von Lübeck* (Berlin, 2002).

- SCOTT, Heidi, "Cultural Turns", in *A Companion to Cultural Geography*, ed. James S. Duncan, Nuala C. Johnson, and Richard H. Schein (Oxford, 2004), pp. 24–37.
- SELART, Anti, "Riia peapiiskop Albert Suerbeer ja *Descriptiones terrarum*", *Tuna. Ajalookultuuri ajakiri*, nr. 2, 2002, lk. 11–21.
- SELART, Anti, *Livland und die Rus' im 13. Jahrhundert* (Köln, 2007).
- SELART, Anti, "The Use and Uselessness of the Chronicle of Henry of Livonia in the Middle Ages", in *Crusading and Chronicle Writing on the Medieval Baltic Frontier: The Chronicle of Henry of Livonia (Early Thirteenth-Century)*, ed. Carsten Selch Jensen, Linda Kaljundi and Marek Tamm (Aldershot, 2009) (ilmumas).
- SIMMS, Anngret, "Core and Periphery in Medieval Europe: the Irish Experience in a Wider Context", in *Common Ground. Essays on the Historical Geography of Ireland*, ed. W. J. Smith, K. Whelan (Cork, 1988), pp. 22–40.
- ŠNĒ, Andris, "The Emergence of Livonia: The Transformations of Social and Political Structures in the Territory of Latvia During the Twelfth and Thirteenth Centuries", in *The Clash of Cultures on the Medieval Baltic Frontier*, ed. Alan V. Murray (Aldershot, 2009), pp. 53–71.
- SOOVÄLI, Helen, "Kultuurigeograafia", *Keel ja Kirjandus*, nr. 8–9, 2008, lk. 654–664.
- La spazio letterario del Medioevo*, 1: Il Medioevo latino. Vol. I: La produzione del testo, t. II, dir. Guglielmo Cavallo, Claudio Leonardi, Enrico Menestò (Roma, 1993).
- SPEKKE, Arnolds, *The Baltic Sea in Ancient Maps* (Stockholm, 1961).
- TAMM, Marek, *Imeteod ristiustamisega Liivi- ja Eestimaal* (Tallinn, 1996).
- TAMM, Marek, "Les miracles en Livonie et en Estonie à l'époque de la christianisation (fin XIIème–début XIIIème siècle)", *Quotidianum Estonicum. Aspects of Daily Life in Medieval Estonia*, ed. Jüri Kivimäe and Juhan Kreem (Krems, 1996), pp. 29–78.
- TAMM, Marek, "Uus allikas Liivimaa ristiustamisest. Ida-Baltikumi kirjeldus *Descriptiones terrarum*'is (u 1255)", *Keel ja Kirjandus*, nr. 12, 2001, lk. 872–884.
- TAMM, Marek, "Millal jõudsid dominikaanid Tallinna?", *Tuna. Ajalookultuuri ajakiri* 2001, nr. 2, lk. 13–23.
- TAMM, Marek, "'Oma' ja 'võõras' keskaja kultuuris. Ida-Baltikumi kirjeldus Bartholomaeus Anglicuse entsüklopeedias *De proprietatibus rerum* (u 1245)", *Keel ja Kirjandus*, 2003, nr. 9, lk. 648–673.
- TAMM, Marek, "Signes d'altérité. La représentation de la Baltique orientale dans le *De proprietatibus rerum* de Barthélemy l'Anglais (vers 1245)", in *Frontiers in the Middle Ages. Proceedings of the Third European Congress of the FIDEM (Jyväskylä, June 2003)*, ed. Outi Merisalo (Louvain-la-Neuve, 2006), pp. 147–170.
- TAMM, Marek, "When did the Dominicans Arrive in Tallinn?", *Past. Ajalookultuuri ajakiri*, Special issue on the history of Estonia, (Tartu-Tallinn, 2009), pp. 35–45.
- TAMM, Marek, "A New World into Old Words: The Eastern Baltic Region and the Cultural Geography of Medieval Europe", in *The Clash of Cultures on the Medieval Baltic Frontier*, ed. Alan V. Murray (Aldershot, 2009), pp. 11–35.
- TAMM, Marek, "Communicating Crusade: Livonian Mission and the Cistercian Network in the Thirteenth Century", *Ajalooline Ajakiri*, 2009 (ilmumas).
- TAMM, Marek, "Martyrs and Miracles: Depicting Death in Henry's *Chronicle of Livonia*", in *Crusading and Chronicle Writing on the Medieval Baltic Frontier: The Chronicle of Henry of Livonia (Early Thirteenth-Century)*, ed. Carsten Selch Jensen, Linda Kaljundi and Marek Tamm (Aldershot, 2009) (ilmumas).
- TAMM, Marek; JONUKS, Tõnno, "Religious Practices of the Native Population of Livonia in the Medieval Written Sources (Eleventh to Fifteenth centuries)", in *Estonian Mythology*, ed. Mare Kõiva (Encyclopedia of Uralic Mythologies, ed. Vladimir Napol'skikh, Anna-Leena Siikala and Mihály Hoppal), (Helsinki, Budapest, 2009) (ilmumas).
- TEBEL, René, "Could Maps from the Middle Ages and the Early Modern Period Provide Information about the 'Baltic Frontier'?", in *The "Baltic Frontier" Revisited. Power Structures and Cross-Cultural Interactions in the Baltic Sea Region*, ed. Imbi Sooman and Stefan Donecker (Vienna, 2009), pp. 89–105.
- TÕNISSON, Evald, *Die Gauja-Liven und ihre materielle Kultur (11. Jh. – Anfang 13. Jhs)* (Tallinn, 1974).
- TYERMAN, Christopher, "Expansion and the Crusades", in *A Companion to the Medieval World*, ed. Carol Lansing and Edward D. English (Malden, Oxford, 2009), pp. 455–474.
- VAHTRE, Sulev, "Paul Johanseni käsikirjaline pärand Lüübeki linnaarhiivis", *Ajalooline Ajakiri*, nr. 4, 1998, lk. 101–105.
- VAHTRE, Sulev, *Muinasaja loojang Eestis. Vabadusvõitlus 1208–1227* (Tallinn, 1990), lk. 15–17.
- VALTONEN, Irmeli, *The North in the Old English Orosius. A Geographical Narrative in Context* (Helsinki, 2008).
- VAN DEN ABEELE, Baudouin; H. Meyer, M. W. Twomey, B. Roling, R. J. Long (éds.), *Bartholomaeus Anglicus, De proprietatibus rerum*, Volume I, Introduction, Prologue et Livres I-IV (Turnhout, 2007).

- VAN DEN ABEELE, Baudouin; MEYER, Heinz, "Etat de l'édition du *De Proprietatibus rerum*", in *Bartholomaeus Anglicus, De proprietatibus rerum. Texte latin et réception vernaculaire*, dirs. Baudouin Van den Abeele, Heinz Meyer (Turnhout, 2005), pp. 1–12.
- Varieties of Conversion in the Middle Ages*, ed. James Muldoon (Gainesville, 1997).
- ZELLER, Suzanne, *Inventing Canada. Early Victorian Science and the Idea of a Transcontinental Nation* (Toronto, 1987).
- ZEUSS, Kaspar, *Die Deutschen und die Nachbarstämme* (München, 1837).
- ZILMER, Kristel, *He Drowned in Holmr's Sea – His Cargo-Ship Drifted to the Sea-Bottom, Only Three Came Out Alive: Records and Representations of Baltic Traffic in the Viking Age and the Early Middle Ages in Early Nordic Sources* (Tartu, 2005).
- WATTENBACH, Wilhlem, *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter bis zur Mitte des Dreizehnten Jahrhunderts*, zweite Aufl. (Berlin, 1866).
- WENTA, Jarosław, "Zu Gog und Magog. Einige Bemerkungen über die Verfasserschaft der "Descriptiones Terrarum"", *Etudes médiévales*, n. 7, 2006, S. 331–339.
- WHITE, Richard, *Inventing Australia. Images and Identity 1688–1980* (Sydney, 1981).
- WIPPERMANN, Wolfgang, *Der "deutsche Drang nach Osten". Ideologie und Wirklichkeit eines politischen Schlagworts* (Darmstadt, 1981).
- WITTRAM, Reinhard, "Baltische Lande – Schicksal und Name. Umriss der äußeren geschichtlichen Wandlungen seit dem 13. Jahrhundert im Spiegel des Landesnamens", in *Baltische Lande 1. Band. Ostbaltische Frühzeit*, hrsg. Albert Brackmann und Carl Engel (Leipzig, 1939), S. 480–483.
- WOLFF, Larry, *Inventing Eastern Europe. The Map of Civilization on the Mind of Enlightenment* (Stanford, 1994).
- ЛОТМАН, Юрий; УСРЕНСКИЙ, Борис, «О семиотическом механизме культуры» [1971], in Юрий Лотман, *Семносфера* (Санкт-Петербург, 2000).

**TALLINN UNIVERSITY
DISSERTATIONS ON HUMANITIES. Abstracts**

**TALLINNA ÜLIKOOL
HUMANITAARTEADUSTE DISSERTATSIOONID. Analüütilised ülevaated.**

1. ANNE VALMAS. *Eestlaste kirjastustegevus välismaal 1944–2000. I–II* (monograafia) Analüütiline ülevaade. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikooli kirjastus, 2003. 21 lk. Tallinna Pedagoogikaülikool. Humanitaarteaduste dissertatsioonid. ISBN 9985-58-293-4.
2. АННА ГУБЕРГРИЦ. *Русская драматургия для детей как элемент субкультуры: 1920–1930-е годы*. Аналитический обзор. Таллинн: Таллиннский Педагогический Университет, 2004. 39 с. Диссертации по гуманитарным наукам, 11. ISSN 1736-0757. ISBN 9985-58-303-5.
3. VAHUR MÄGI. *Inseneriühendused Eesti riigi ülesehituses ja kultuuriprotsessis (1918–1940)*. Analüütiline ülevaade. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikooli kirjastus, 2004. 34 lk. Tallinna Pedagoogikaülikool. Humanitaarteaduste dissertatsioonid, 12. ISSN 1736-0757. ISBN 9958-58-345-0.
4. HEIKKI KALLIO. *Finnish-Estonian Scientific Relations with Special Focus on the Occupation Years 1940–1991*. Abstract. Tallinn: Tallinn University Press, 2004. 21 p. Tallinn University. Dissertations on Humanities, 13. ISSN 1736-0757. ISBN 9958-58-351-5.
5. ÜLLE RANNUT. *Keelekeskkonna mõju vene õpilaste eesti keele omandamisele ja integratsioonile Eestis*. Analüütiline ülevaade. Tallinn: Tallinna Ülikooli kirjastus, 2005. 41 lk. Tallinna Ülikool. Humanitaarteaduste dissertatsioonid, 14. ISSN 1736-0757. ISBN 9985-58-395-7.
6. MERLE JUNG. *Keelemängulised tekstid kirjaliku tekstiloome impulssidena saksa keele õpetamisel võõrkeelena*. Analüütiline ülevaade. Tallinn: Tallinna Ülikooli kirjastus, 2006. 21 lk. Tallinna Ülikool. Humanitaarteaduste dissertatsioonid, 15. ISSN 1736-0757. ISBN 9985-58-410-4.
7. ANDRES ADAMSON. *The Rule of Duke Magnus of Holstein in the Baltic Sea Region During the Livonian War*. Abstract. Tallinn: Tallinn University Press, 2006. 17 p. Tallinn University. Dissertations on Humanities, 16. ISSN 1736-3667. ISBN 9985-58-428-7.
8. AIDA HATŠATURJAN. *Vladimir Makanini romaan “Underground ehk Meie aja kangelane”: Homo urbanis “keskmiseks muutumise” väljal*. Analüütiline ülevaade. Tallinn: Tallinna Ülikooli kirjastus, 2006. 17 lk. Tallinna Ülikool. Humanitaarteaduste dissertatsioonid, 17. ISSN 1736-3667. ISBN 978-9985-58-438-5.
9. INNA ADAMSON. *Desideratiivsus kui modaalne tähend vene keeles: semantiline väli ja lausungite semantiline tüpologia*. Analüütiline ülevaade. Tallinn: Tallinna Ülikooli kirjastus, 2006. 18 lk. Tallinna Ülikool. Humanitaarteaduste dissertatsioonid (veebiväljaanne). ISSN 1736-3667. ISBN 978-9985-58-456-9.
10. MARIS SAAGPAKK. *Aeg ja inimene baltisaksa autobiograafiates: 19. sajandi lõpust kuni ümberasustamiseni*. Analüütiline ülevaade. Tallinn: Tallinna Ülikooli kirjastus, 2006. 17 lk. Tallinna Ülikool. Humanitaarteaduste dissertatsioonid (veebiväljaanne). ISSN 1736-3667. ISBN 978-9985-58-470-5.
11. ANNE LANGE. *The Poetics of Translation of Ants Oras*. Abstract. Tallinn: Tallinn University Press, 2007. 47 p. Tallinn University. Dissertations on Humanities. ISSN 1736-3667. ISBN 978-9985-58-472-9.
12. JULIA TOFANTŠUK. *Identiteedi konstrueerimine kaasaegsete briti naiskirjanike loomingus (Jeanette Winterson, Meera Syal ja Eva Figs)*. Analüütiline ülevaade. Tallinn: Tallinna Ülikooli kirjastus, 2007. 13 lk. Tallinna Ülikool. Humanitaarteaduste dissertatsioonid, 18. ISSN 1736-3667. ISBN 978-9985-58-478-1.
13. JANIS EŠOTS. *Mullā Sadrā’s Teaching on Wujūd: A Synthesis of Mysticism and Philosophy*. Abstract. Tallinn: Tallinn University Press, 2007. 150 p. Tallinn University. Dissertations on Humanities (veebiväljaanne). ISSN 1736-3667. ISBN 978-9985-58-493-4.
14. GRIGORI UTGOF. *Süntaktilise tempo probleem*. Analüütiline ülevaade. Tallinn: Tallinna Ülikooli kirjastus, 2007. 27 lk. Tallinna Ülikool. Humanitaarteaduste dissertatsioonid (veebiväljaanne). ISSN 1736-3667. ISBN 978-9985-58-508-5.
15. REILI ARGUS. *Eesti keele muutemorfoloogia omandamine*. Analüütiline ülevaade. Tallinn: Tallinna Ülikooli kirjastus, 2008. 44 lk. Humanitaarteaduste dissertatsioonid, 19. ISSN 1736-3667. ISBN 978-9985-58-546-7.

16. REILI ARGUS. *Acquisition of Morphology in Estonian*. Abstract. Tallinn: Tallinn University Press, 2008. 44 p. Tallinn University. Dissertations on Humanities, 19. ISSN 1736-3667. ISBN 978-9985-58-550-4.
17. KATRI AASLAV-TEPANDI. *Eesti näitlejanna Erna Villmer*. Analüütiline ülevaade. Tallinn: Tallinna Ülikooli kirjastus, 2008. 51 lk. Tallinna Ülikool. Humanitaarteaduste dissertatsioonid (veebi väljaanne). ISSN 1736-3667. ISBN 978-9985-58-554-2.
18. ÕNNE KEPP. *Identiteedi suundumusi eesti luules*. Analüütiline ülevaade. Tallinn: Tallinna Ülikooli kirjastus, 2008. 34 lk. Tallinna Ülikool. Humanitaarteaduste dissertatsioonid, 20. ISSN 1736-3667. ISBN 978-9985-58-548-1.
19. DIMITRI MIRONOV. *Verbaalnoomenid: deverbaalide semantilise kirjeldamise probleem (vene keele põhjal)*. Analüütiline ülevaade. Tallinn: Tallinna Ülikooli kirjastus, 2008. 21 lk. Tallinna Ülikool. Humanitaarteaduste dissertatsioonid (veebiväljaanne). ISSN 1736-3667. ISBN 978-9985-58-564-1.
20. ANNELI KÕVAMEES. *Italy in Estonian Travelogues: "Italian Capriccio" by Karl Ristikivi and "Madonna with a Plastic Heart" by Aimée Beekman*. Abstract. Tallinn: Tallinn University Press, 2008. 11 p. Tallinn University. Dissertations on Humanities, 21. ISSN 1736-3667. ISBN 978-9985-58-575-7.
21. INNA PÕLTSAM-JÜRJO. *A Livonian Small Town in the Early Modern Age: A Study of New Pärnu in the First Half of the 16th Century*. Abstract. Tallinn: Tallinn University Press, 2008. 20 p. Tallinn University. Dissertations on Humanities, 22. ISSN 1736-3667. ISBN 978-9985-58-571-9.
22. TIIT LAUK. *Jazz in Estonia in 1918–1945*. Abstract. Tallinn: Tallinn University Press, 2008. 18 p. Tallinn University. Dissertations on Humanities (veebiväljaanne). ISSN 1736-3667. ISBN 978-9985-58-595-5.
23. ELO LINDSALU. *Naisekuju modelleerimine XX sajandi alguskümnendite eesti kirjanduses*. Analüütiline ülevaade. Tallinna Ülikooli kirjastus, 2008. 74 lk. Tallinna Ülikool. Humanitaarteaduste dissertatsioonid (veebiväljaanne). ISSN 1736-3667. ISBN 978-9985-58-598-6.
24. ELO LINDSALU. *Modelling the Female Character in Estonian Literature of the First Decades of the 20th Century*. Abstract. Tallinn: Tallinn University Press, 2008. 19 p. Tallinn University. Dissertations on Humanities (veebiväljaanne). ISSN 1736-3667. ISBN 978-9985-58-599-3.
25. ANDRES ADAMSON. *Duke Magnus and His "Livonian Kingdom"*. Abstract. Tallinn: Tallinn University Press, 2008. 28 p. Tallinn University. Dissertations on Humanities (veebi väljaanne). ISSN 1736-3667. ISBN 978-9985-58-616-7.
26. OLESJA LAGAŠINA. *Mark Aldanov ja Lev Tolstoi: retseptiooni probleemist*. Analüütiline ülevaade. Tallinn: Tallinna Ülikooli kirjastus, 2009. 24 lk. Tallinna Ülikool. Humanitaarteaduste dissertatsioonid (veebi väljaanne). ISSN 1736-3667. ISBN 978-9985-58-655-6.
27. OLESJA LAGAŠINA. *Mark Aldanov and Leo Tolstoi: on the problem of reception*. Abstract. Tallinn: Tallinn University Press, 2009. 26 p. Tallinn University. Dissertations on Humanities (veebi väljaanne). ISSN 1736-3667. ISBN 978-9985-58-656-3.
28. MARGIT LANGEMETS. *Nimisõna süstemaatiline polüseemia eesti keeles ja selle esitus eesti keelevaras*. Analüütiline ülevaade. Tallinn: Tallinna Ülikooli kirjastus, 2009. 48 lk. Tallinna Ülikool. Humanitaarteaduste dissertatsioonid (veebi väljaanne). ISSN 1736-3667. ISBN 978-9985-58-652-5.
29. MARGIT LANGEMETS. *Systematic polysemy of nouns in estonian and its lexicographic treatment in Estonian language resources*. Abstract. Tallinn: Tallinn University Press, 2009. 47 p. Tallinn University. Dissertations on Humanities (veebi väljaanne). ISSN 1736-3667. ISBN 978-9985-58-653-2.